

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Ida Srebrnjak

**DRUŽBENA VLOGA IN POLOŽAJ
PRVE DAME**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Ida Srebrnjak

Mentorica: zasl. red. prof. dr. Maca Jogan

Somentorica: izr. prof. dr. Aleksandra Kanjuo Mrčela

**DRUŽBENA VLOGA IN POLOŽAJ
PRVE DAME**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

ZAHVALA

Za strokovno in potrpežljivo pomoč pri izdelavi diplomskega dela
se iskreno zahvaljujem mentorici
zasl. red. prof. dr. Maci Jogan
in somentorici
izr. prof. dr. Aleksandri Kanjuo Mrčela.

Še posebej se zahvaljujem
prvi slovenski prvi dami
ge. Štefki Kučan,
ki mi je zaupala svoje neprecenljive izkušnje.

Za vse prijazne nasvete in pomoč
se zahvaljujem
Protokolu Republike Slovenije, še posebej
ge. Vesni Smole Grobovšek in
g. Juretu Bračku.

Za moralno in tehnično podporo
se iz srca zahvaljujem svojemu fantu
Primožu Gutmanu ter
družini, ki je vedno verjela vame.

*»Prva dama je neplačana javna uslužbenka,
ki jo je izvolila samo ena oseba – njen mož.«*

Lady Bird Johnson

DRUŽBENA VLOGA IN POLOŽAJ PRVE DAME

Prva dama je žena predsednika države. Je izraz tradicionalne moško-središčne urejenosti družbe, po kateri je ženska podrejena moškemu, saj so moški skozi zgodovino posedovali večino družbene in politične moči. Čeprav ne razpolaga z legalno družbeno močjo, poseduje določeno moč, četudi je zgolj posredna, saj je zavoljo visokega družbenega položaja privilegirana na vsakem koraku in so ji odprta mnoga vrata, ki običajnim ženskam niso. Družbena vloga prve dame je kompleksen pojav, mešanica tradicionalnih značilnosti ženske inferiornosti v razmerju do moškega, s primesmi netradicionalnih značilnosti emancipirane in izobražene ženske, ki zna s svojim spretnim delovanjem opozoriti na pomembnost žensk za vsako družbo. Za razumevanje ključnih karakteristik prve dame je uporabna predvsem analiza nekaterih najbolj izpostavljenih ameriških prvih dam, s pomočjo katere je moč jasno opredeliti tipologijo posamezne prve dame – tudi prve slovenske prve dame – Štefke Kučan. Mnoge prve dame so s svojim delom dokazale, da je prva dama koristna in pomembna pri komunikaciji z različnimi javnostmi za njihov napredek, razvoj, vzgojo in znanje, in da ženska s svojo prefinjenostjo, nežnostjo in občutkom za sočloveka vnaša mehko, prijaznost in eleganco v brutalen in nemalokrat umazan svet politike.

Ključne besede: prva dama, ženska, družba, spolna (ne)enakost.

THE SOCIAL ROLE AND POSITION OF THE FIRST LADY

The first lady is a state president's spouse. She reflects traditional men-centred society's order, in which a woman is subordinated to a man, because men throughout the history possessed the majority of social and political power. Despite not possessing legal social power, she owns certain power, even though it is indirect, because she is, compared to other women, privileged on every step of the way due to her high social position. The social role of the first lady is a complex phenomenon, a mixture of traditional characteristics of woman's inferiority related to a man and non-traditional characteristics of an emancipated and educated woman, who can, with her skilful activity, point out the importance of women in each society. The most applicable analysis to understand the key characteristics of first ladies is an analysis of some most exposed American first ladies, which can help us to define the typology of a particular first lady – also the first Slovenian first lady – Štefka Kučan. Many of the first ladies proved with their work, that the first lady is useful and important in communication with different publics for their progress, development, upbringing and knowledge, and that the woman with her natural refinement, tenderness and the sensation for a fellow man brings softness, kindness and elegance into a brutal and often dirty world of politics.

Key words: first lady, woman, society, gender (in)equality.

Kazalo vsebine

1	UVOD	7
2	METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI OKVIR.....	8
2.1	PREDMET IN CILJ PREUČEVANJA	8
2.2	KLJUČNO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE IN HIPOTEZE.....	8
2.3	UPORABLJENE METODE RAZISKOVANJA.....	9
2.4	STRUKTURA NALOGE	9
3	TEORETSKA IZHODIŠČA	10
3.1	OPREDELITVE POJMOV	10
3.1.1	Status in vloga	10
3.1.2	Spol.....	12
3.1.3	Politika in spolna hierarhija.....	16
3.1.3.1	Politična moč	19
3.1.3.2	Družbena koristnost in družbena nemoč žensk	20
3.1.3.3	Stopnje v povečevanju družbene (politične) moči žensk	22
3.1.3.4	Enakost spolov in politika enakih možnosti	24
3.1.4	Evropa in politika enakih možnosti za oba spola	28
4	PRVA DAMA.....	33
4.1	OPREDELITEV POJMA PRVA DAMA	34
4.2	ZAKONSKA ZVEZA IN SPOLNOST	35
4.3	RAZVOJ VLOGE PRVE DAME	36
4.4	VLOGE PRVE DAME IN PRAVILA IGRE	43
4.5	DRUŽABNA VLOGA PRVE DAME	46
4.6	PRVA DAMA KOT JAVNA POROČEVALKA	46
4.6.1	Spol in jezik	47
4.6.2	Spol in mediji	48
4.7	NAČINI JAVNEGA KOMUNICIRANJA PRVIH DAM	49
4.7.1	Družabna gostiteljica svečanih dogodkov	49
4.7.2	Odkrita govornica.....	51
4.7.3	Politična namestnica in neodvisna zagovornica	53

4.8	ZAPUŠČINA HILLARY RODHAM CLINTON.....	56
4.8.1	Nova vrsta prve dame?	56
4.8.2	Nova vrsta predsedniškega zakona?	57
4.8.3	Zapuščina.....	59
4.9	PERSPEKTIVE NARODA.....	59
5	PRVA DAMA V SLOVENIJI	60
5.1	ŠTEFKA KUČAN	62
5.2	ANALIZA TIPA PRVE SLOVENSKE PRVE DAME	64
6	VERIFIKACIJA HIPOTEZ IN SKLEP	74
7	LITERATURA	77
8	PRILOGE.....	81
8.1	PRILOGA A: VPRAŠALNIK.....	81

1 Uvod

Prva dama je žena predsednika države¹. Spremlja ga na prireditvah in državnih obiskih. Svojega moža podpira pri njegovem delu in mu je v oporo. Lahko je njegov okras ali zaupna svetovalka in pomočnica. V družbah, kjer je ženskam še vedno na poti »steklen strop«, je neformalno vplivanje na tiste, ki odločajo, ena redkih možnosti, ko lahko sodelujejo pri oblikovanju politike svoje države.

Če želimo govoriti o prvi dami, potem je, po besedah podsekretarke Protokola Republike Slovenije Vesne Smole Grobovšek, nujno, da je predsednik poročen. Kajti njegova izvenzakonska partnerica v tem primeru ni »prva dama«, četudi opravlja dolžnosti prve dame, temveč je zgolj njegova spremljevalka. Prava prva dama je namreč ogledalo tako tradicionalnih kot tudi sodobnih vrednot v družbi.

Prva dama lahko svoj položaj poljubno izkoristi. Lahko je vir za kozmetizacijo politike, najvišja hostesa na protokolarnih dogodkih ali nosilka modnih trendov. Lahko pa svoj položaj izkoristi za doseganje višjih ciljev. Če se aktivno vključi v delo svojega moža, in če uporabi vsa razpoložljiva sredstva in poznanstva, lahko opazno vpliva na stanje in mentaliteto družbe.

Kajti vse družbe se morajo nekega dne prebuditi in spoznati, da smo tudi ženske ljudje, da smo inteligentne, sposobne in preudarne. Kot take lahko postanemo tudi voditeljice narodov in ne »samo« prve dame. Vloga prve dame je namreč izraz tradicionalne moško-središčne urejenosti družbe, po kateri je ženska podrejena moškemu. Za doseg tega višjega cilja pa je potrebno stalno konsistentno ozaveščati vse pripadnike vseh družb na tem planetu.

Prva dama ima tudi veliko moč, da naredi korak naprej. Čeprav ne razpolaga z legalno družbeno močjo, poseduje določeno moč, četudi je zgolj posredna, saj je privilegirana na vsakem koraku in so ji odprta mnoga vrata, ki običajnim ženskam niso. V družbi

¹ Mediji pogosto (z določenimi političnimi ozadji) ustvarjajo nejasnosti, s katerimi s prvo damo naslavljajo tudi ženo predsednika vlade, vendar tovrstna enačenja niso sprejemljiva.

uživa določen ugled in spoštovanje, zato bi se lahko zavzela tudi za spreminjanje položaja večine žensk v družbi. Znano namreč je, da tudi v začetku 21. stoletja še ni mogoče govoriti o neobstoju diskriminacije po spolu. Predvsem bi kot ženska, ki zagotovo še ve, kako je dandanes biti ženska, lahko stopila na stran žensk in se borila za njihov boljši položaj v družbi. Vendar je vse odvisno od njenih vrednot, poguma, volje in odnosa do žensk. Spol sam po sebi namreč ni jamstvo za določeno vrsto delovanja. Toda, četudi se neposredno ne zavzema za boljši položaj svojega spola v družbi, lahko njeno delovanje dokaže, da je kot ženska oseba iznajdljiva, borbena, sposobna, odgovorna, častna in etična.

Pri tem ni toliko pomembno, da je njena moč pridobljena s poroko. Pomembno je, da priložnost in moč ima, in kaj bo z njo naredila. Njena moč namreč lahko postane močno orožje, ki bo prispevalo k večji učinkovitosti bitke za enakopravnost in enakovrednost med spoloma.

2 Metodološko-hipotetični okvir

2.1 Predmet in cilj preučevanja

Predmet preučevanja v tem diplomskem delu je prva dama, značilnosti njenega položaja in vloge ter njen pomen v sodobni družbi. Cilj diplomskega dela je odgovoriti na vprašanje, kakšna je družbena vloga prve dame in kakšen je njen dejanski položaj v družbi. Tako naj bi naloga odgovorila na mnoge dileme in nejasnosti, ki se v javnosti pojavljajo okrog prve dame.

2.2 Ključno raziskovalno vprašanje in hipoteze

S sociološkega vidika je pomembno vprašanje, kdo je v resnici prva dama, zakaj je tako izpostavljena in kakšno korist lahko pričakujejo pripadniki in pripadnice družbe od njene prisotnosti in dejavnosti v družbeno-političnem okolju. V skladu z raziskovalnim vprašanjem ter predmeti in cilji proučevanja postavljam naslednjo generalno hipotezo:

- Družbena vloga in položaj prve dame sta povezana z dojemanjem prve dame v družbi.

Prva dama ne predstavlja le tradicionalnih vrednot (žena, mati, gospodinja ipd.), temveč tudi netradicionalne (vplivanje na odločitve svojega moža – predsednika, lobiranje, opozarjanje na različne probleme in pozivanje k rešitvam oziroma njihovo pospeševanje, predstavljanje emancipacije v družbi ipd.). V izražanju obeh vrst vrednot se dejansko kaže njena družbena vloga in položaj. Z izražanjem prvih je človeška – blizu ljudem, s predstavljanjem drugih je napredna – predstavlja družbeni razvoj za ljudi, ki jim je blizu.

2.3 Uporabljene metode raziskovanja

Pri izdelavi diplomskega dela uporabim naslednje metode dela:

- analiza primarnih in sekundarnih pisnih virov (analiza vsebine), s pomočjo katerih oblikujem teoretska izhodišča, ki se nanašajo na družbeni status in vlogo, politiko, spolno hierarhijo ter zakonodajo,
- opisna (deskriptivna) metoda, na podlagi katere orišem značilnosti prve dame,
- zgodovinska (razvojna in primerjalna) analiza, ki omogoča primerjavo delovanja prvih dam nekoč in danes ter opis razvoja vloge prve dame,
- primerjalno raziskovanje, s pomočjo katerega iščem vzporednice med ameriško in slovensko prvo damo,
- študija primera, s pomočjo katere preverjam teoretska izhodišča in
- intervju, ki omogoča poglobljen vpogled v obravnavano temo.

2.4 Struktura naloge

V prvem delu naloge opredelim ključne pojme (npr. družbeni status, vloga in položaj) ter orišem (ne)enakost med spoloma kot družbeni konstrukt (družbene identitete ženske/moškega, sredstva urejanja sožitja med spoloma – zakonska zveza, pomen razpolaganja s politično močjo). V tem okviru je tudi definicija pojma prva dama, kdo to je, kdaj, kje, kako in zakaj je ta fenomen sploh nastal. Orisati poskušam »osebno

izkaznico« prve dame, kakšna znanja naj bi posedovala (izobrazba, poznavanje protokola, navad in običajev drugih držav, tujih jezikov ipd.) in kakšna naj bi bila kot osebnost. Ugotavljam njene ključne naloge in dolžnosti, pravice in obveznosti. Predvsem poskušam ugotoviti, kakšen pomen ima prva dama za državo oz. družbo, tako v znotraj državnih odnosih kot v meddržavnih stikih; in posebej za položaj žensk v družbi, kaj in kako predstavlja in kaj naj bi s tem dosegla. Zanima me, ali je (in kako deluje kot) vzornica mnogim drugim ženskam. Ljudje imajo po navadi prvo damo radi, jo cenijo, se z njo identificirajo in se po njej zgledujejo. Zaradi vsega tega in zaradi moči, ki jo poseduje, pa čeprav je ta zgolj posredna, lahko doseže določene spremembe v družbi. Glede na to, da vsaka prva dama deluje v večkratno neenaki družbi, torej v družbi s statusno in spolno neenakostjo, je pomembno tudi vprašanje, za kaj se osebno zavzema, katerim družbenim dejavnostim daje prednost in kakšni so odzivi družbe na njeno vedenje in dejavnost. Poskušam tudi ugotoviti, katere socio-kulturne okoliščine prispevajo k temu, da je glede nekaterih področij in problemov družbenega življenja pasivna. Posvečam se tudi predstavljanju domovine v tujini, kako jo prva dama zastopa, kaj poudarja, kaj počne na obiskih, pa tudi kakšna je njena vloga, ko tuji državniki obišejo njeno domovino.

V empiričnem delu diplomske naloge poskušam teoretična spoznanja dopolniti s konkretno študijo primera prve slovenske prve dame, Štefke Kučan.

3 Teoretska izhodišča

3.1 Opredelitve pojmov

3.1.1 Status in vloga

Status je posameznikov položaj v družbi. Izraz izvira iz latinske besede *statum*, stoječ (deležnik glagola *stare*, stati). V ožjem pomenu se beseda nanaša na posameznikov pravni ali poklicni položaj znotraj te ali one skupine. V širšem pomenu pa označuje posameznikovo veljavo in ugled v očeh sveta (de Botton 2005, 7).

Različne družbe so podeljevale visok status različnim skupinam ljudi: lovcem, bojevnikom, starodavnim družinam, duhovnikom, vitezom, plodnim ženskam. Po letu 1776 je status v zahodnem svetu (na ozemlju, ki ga je sicer težko opredeliti, pa vendar vsi vemo za katero gre) čedalje tesneje povezan z gmotnim uspehom. Posledice visokega statusa so prijetne. Mednje spadajo materialne dobrine, svoboda, prostor, udobje, čas in občutek, da nas imajo drugi radi in nas štejejo za pomembne (de Botton 2005, 7).

Nekateri statusi so razmeroma stalni in posamezniki imajo malo možnosti, da bi spremenili svojo pripadnost tem družbenim položajem. Primeri takšnih stalnih ali pripisanih statusov vključujejo spol in plemiške nazive. Statuse, ki niso za stalno določeni z dedovanjem, biološkimi lastnostmi ali drugimi lastnostmi, imenujemo pridobljeni statusi. Pridobljen status je dosežen kot rezultat določene mere načrtnega delovanja in izbire (Haralambos 2001, 14).

Vsak status v družbi spremljajo številne norme, ki opredeljujejo, kakšno delovanje se od posameznika z določenim statusom pričakuje. Tako skupino norm imenujemo vloga. Posamezniki vstopajo v medsebojne odnose kot nosilci vlog. Družbene vloge urejajo in organizirajo vedenje, pri čemer predvsem določajo sredstva za izpolnjevanje določenih nalog. Vloge vnašajo v družbeno življenje red in predvidljivost (Haralambos 2001, 14).

In kakšen je status prve dame? Pridobljen. Pridobljen z izvolitvijo moža za predsednika države ali s poroko s predsednikom. Mnoge prve dame so v življenju dosegle veliko, vendar jim brez statusa predsednikove žene to najverjetneje ne bi uspelo. To so očitki, ki pogosto diskreditirajo prve dame. In ravno zaradi tega je njihovim uspehom in prizadevanjem pogosto pripisan manjši pomen, kot bi si ga zaslužili. Toda visok status posameznika je prednost in adut, ki ga je mogoče izkoristiti. Ta položaj je lahko izkoriščen za dobro širše narodne/državne skupnosti, za izboljšanje položaja žensk v družbi in v prid različnim prikrajšanim družbenim skupinam, kar pa ni samoumevno. Če je status prve dame visok, če je cenjena in spoštovana, ali to pomeni, da je v tej družbi cenjena in spoštovana ženska kot taka? Kajti, če ženska ne bi bila spoštovana, tudi ne bi bilo govora o prvi dami. Žena, četudi predsednikova, bi bila povsem nepomembna. Toda, najvišji položaj celotne plasti nosilcev moči v strukturi statusne neenakosti, ji vendarle omogoča določen pomen in moč.

In kakšna je vloga prve dame? Vlog prve dame je več. Je žena, človek, ki je predsedniku države najbližje. Ga najbolje pozna in lahko vpliva na njegove odločitve. Žena predsednika je lahko tudi mati in gospodinja, ki svoje domače delo usklajuje včasih tudi z redno zaposlitvijo, predvsem pa z delom prve dame, kar obsega prisotnost na protokolarnih dogodkih, meddržavnih obiskih, dobrodelnih dejavnostih, odnose z mediji. Najbolj koristna je socialna vloga prve dame, ki obsega obiske bolnišnic, sirotišnic, šol, vrtcev in tudi obiske v državah tretjega sveta, da postavi zgled, da je tudi ženska pomembna sestavina vsake družbe. Skratka – opravlja koristno delo, ki tradicionalno sodi k ženski vlogi. Vendar pa prva dama opravlja tudi netradicionalne vloge, kot je npr. sooblikovanje predsednikovih političnih odločitev, lobiranje, boj za boljši položaj žensk v družbi ipd.

3.1.2 Spol

Spol je človekova naravna in družbeno določena značilnost, ki umešča posameznika v družbeno strukturo in delovanje. Družbeno določena pravila in vzorci vplivajo na dojemanje samega sebe in odnosov z drugimi. V zahodni civilizaciji so bili oblikovalci in nadzorniki osebnostnih lastnosti in opravljanja vlog moški, ki so na podlagi svojih potreb oblikovali tudi institucionalni red z vključeno hierarhijo med spoloma (Jogan 2001, 2).

Družbeni spol (»gender«) je pojem, ki ima psihološke in kulturne sopomene (konotacije). Če sta prava izraza za biološki spol (»sex«) »moški« in »ženska«, sta ustrezni oznaki za družbeni spol »moškost« in »ženskost«; zadnja dva sta lahko precej neodvisna od biološkega spola (Haralambos 2001, 589).

Ann Oakley meni, da so vloge spolov ustvarjene kulturno in ne biološko. Z drugimi besedami, ljudje se učijo vedenja, ki se pričakuje od moških in žensk v njihovi družbi. Tega vedenja ne povzročajo prirojene značilnosti. Kakršne koli so že biološke razlike med moškimi in ženskami, je kultura družbe tista, ki najbolj vpliva na ustvarjanje vzorcev moškega in ženskega obnašanja in delovanja. Če obstajajo biološke težnje, da se moški in ženske obnašajo na različne načine, jih kulturni dejavniki lahko preglasijo (Haralambos 2001, 597). V vseh družbah in v vseh kulturah obstajajo določene

čustvene in psihološke karakteristike, ki v osnovi pritičejo ženski ali moškemu (Steans 1998, 10).

Jill Steans je mnenja, da spolne vloge določa družba. Tako so vloge, definirane kot »moške«, dojete kot pomembnejše in zaslužne večjih družbenih odobravanj, kot tiste, ki so definirane kot »ženske« vloge. Na primer, tisti, ki so igrali vlogo hranilca družine, ki je bila od nekdaj definirana strogo »moško«, so uživali precej višji družbeni status kot gospodinje. Moški in ženska torej nista uživala enakopravnega družbenega statusa. Feministke so opozarjale tudi na dejstvo, da edini razlog za diskriminacijo po spolu niso bile zgolj osebne značilnosti enega ali drugega spola, ampak tudi tradicionalno zasidrane ideje o moških in ženskah. Vendar so bile skozi zgodovino ženske videne kot veliko bolj pasivne, sentimentalne in občutljive kot moški, ki so veljali za agresivne, objektivne in logične. Vse to je opravičevalo žensko podrejenost moškemu. Radikalni feminizem je med drugim poudarjal, da bi spol morali doživljati kot kolektiven fenomen in ne zgolj kot sredstvo osebne identitete in medosebnih odnosov (Steans 1998, 11–13). Najpogostejše vprašanje, ki si ga zastavljajo ženska gibanja po svetu je, zakaj moški zatirajo ženske. Obstajata dve vrsti odgovorov na to vprašanje. Prvi odgovor se nanaša na dejstvo, da moški enostavno želijo posedovati moč nad ženskami, saj ta nadvlada prinaša mnogo koristi in prednosti (privilegijev). Tisti, ki ima moč, se ji, razumljivo, ne želi odpovedati. In kot dokazuje drugi odgovor, naj bi bila, po mnenju Petra F. Murphya, moška nadvlada žensk posledica globokih psiholoških potreb, ki so močno zasidrane v osebnosti moških (Murphy 2004, 57–58).

Prva in najpogostejša potreba moškega, da nadvlada žensko, izvira v njegovih najzgodnejših izkušnjah z ženskami. Glavna akterka njegove primarne socializacije je namreč njegova mati, ki v tem obdobju nadvlada njega. Ravno tako igra glavno in dominantno vlogo v sekundarni socializaciji ženska, saj so vzgojiteljice in učiteljice večinoma ženske. Tako moški vse življenje čutijo psihološko potrebo po osvoboditvi. Kot odrasli moški zatirajo ženske, ker so bili sami kot otroci zatirani s strani žensk. Ta teorija torej krivi ženske same za svoj podrejeni položaj v družbi (Murphy 2004, 58). Vendar je pričujoča teorija preveč poenostavljena, saj posplošuje vzajemna dojetanja med spoloma. Ženska kot mati ali učiteljica, ravno tako kot moški kot oče ali učitelj, praviloma teži h kakovostni vzgoji in dobrobiti otroka, kar slednji za osebni in družbeni razvoj potrebuje, saj sam tega napredka ne more doseči.

Obstajali naj bi dve obliki moči, ki naj bi ju ženske izvajale nad moškimi. Prva se imenuje čustvena (ekspresivna) moč. Gre za sposobnost izražanja čustev. Za tradicionalne moško-ženske odnose je značilno, da so ženske svoje potrebe po dosežkih uresničevale preko dosežkov moških. Moški pa so svoje čustvene potrebe uresničevali preko žensk. Mnogo moških se je pri izražanju čustev zanašalo na pomoč žensk. In tu se je začela kazati moč žensk (Murphy 2004, 59).

Druga oblika moči, ki jo moški pripisujejo ženskam, je moč, s katero ženske opravičujejo (legitimirajo) moškost. Da bi se moški počutil možato, mora ženska igrati svojo tradicionalno vlogo (Murphy 2004, 60). Če je ne, se moški počuti ogroženega in manj možatega. Moško družbeno identiteto namreč definira moč, ki jo vršijo nad ženskami in moč, s katero tekmujejo z ostalimi moškimi. Zelo močna je povezava med vlogo hranilca družine in občutkom možatosti. Zato so skozi zgodovino tudi obstajale močne težnje po prepovedi opravljanja plačanega dela žensk. Zato ti dve vrsti moči moške plašita, saj se bojijo, da ju bodo ženske vse manj uporabljale v njihovo korist (Murphy 2004, 66).

Kakršne koli že so biološke razlike med ženskami in moškimi, ne morejo prikriti dejstva, da so ključne razlike med spoloma ustvarjene družbeno. Od trenutka, ko se otrok rodi, je dodeljen enemu ali drugemu spolu. Celotna človekova osebnost se nato razvije v skladu s spolno diferenciacijo (Murphy 2004, 137).

V tem kontekstu nikakor ne moremo mimo ugotovitve vodilnega sociologa v sredini 20. stoletja – T. Parsonsa, da ne moremo niti posamezne osebnosti niti družbenega sistema ustrezno razumeti brez navezave na kulturo, na medsebojne odnose med posameznikom in sistemom ter na medsebojne odnose vseh treh (Parsons v Jogan 1990, 46).

Funkcionalisti so mnenja, da je ženska reproduktivna vloga tista, ki je odločila, da je naloga ženskega spola skrb za dom. Glede na to, da ženske rojevajo in negujejo otroke, je logično, da spotoma opravljajo še vsa ostala gospodinjska opravila. Privrženci funkcionalizma se strinjajo, da so ženske tiste, ki ustvarjajo družbo. Rojevajo nove člane, jih socializirajo, poučujejo o kulturi, vrednotah, normah ter moške in otroke oskrbujejo z naklonjenostjo in zadovoljitvijo fizičnih in čustvenih potreb (Renzetti in Curran 1995, 5).

Po Parsons poteka normalno opravljanje najpomembnejših nalog družine (oblikovanje osebnosti otrok, stalno uravnovešanje osebnosti) v okoliščinah, za katere je značilna »diferenciacija vlog po spolu« znotraj družine. Prav ta značilnost – »red diferenciacije« – ki konstituira temeljno os strukture družine, pojasnjuje T. Parsons z razlikami v internalizaciji univerzalistične instrumentalne usmeritve (ženske ponotranjajo manj instrumentalne usmeritve in več ekspresivne) ter z biološkimi razlogi (Jogan 1990, 64).

Iz biološko določene različnosti se tako s pomočjo te razlage konstruira socialna neenakost, vse poteka v krogotoku z videzom naravnosti: teoretična razlaga se opira na empirično dosegljivo družino, ki brez različnih spolov ne more opravljati svoje temeljne funkcije (rojevanje otrok), to različnost opremi z neenakimi notranjimi vlogami in neenakimi možnostmi za vstop v svet instrumentalnosti; neenake možnosti se morajo (spet) zaradi »naravne« različnosti ohranjati (Jogan 1990, 65).

Razlike med spoloma so v osnovi torej naravni fenomen, ki izhaja iz človeške biologije. Prikazovanje moškosti in ženskosti kot naravne, povzroča zamenjave med družbenim in biološkim spolom. Vendar v končni fazi ženska in moški predstavljata dva nasprotna pola: vse kar ženske smo, moški niso. Ta biološka dihotomija je težko spremenljiva, medtem ko je družbeni spol precej bolj dovzeten za spremembe. Ustroj moškosti in ženskosti namreč močno variira glede na čas, kraj in kulturo (Renzetti in Curran 1995, 6).

V družbi, v kateri živimo, so moški vzgajani kot močni, agresivni, tekmovalni, žilavi in manipulativni. Še posebej jim je prepovedano kazanje čustev, predvsem šibkosti (Murphy 2004, 83). Znanstveniki so pred kratkim odkrili, da v tekmi za najbolj ugledne položaje v družbi, moški ženske prekašajo, ker da izločajo več testosterona; tj. hormona, ki je povezan z agresivnim vedenjem (Goldberg v Renzetti in Curran 1995, 6). Jasno je, da so v veliki meri biološki dejavniki odgovorni za osebne in vedenjske poteze posameznic in posameznikov, vendar to ne pomeni, da je en spol na splošno boljši od drugega (Renzetti in Curran 1995, 6).

Najmočnejši člani družbe so običajno tisti, ki imajo nadzor nad večjim delom družbenih virov (resursov), kakršni so denimo denar, lastnina in fizična moč. V hierarhično urejeni družbi se pogosto zgodi, da so ti viri med posameznike razporejeni zelo neenako, in

sicer na bazi karakteristik, na katere posameznik nima vpliva. To so običajno rasa, starost in spol (Renzetti in Curran 1995, 7). Družbeni spol je ključen tudi za razumevanje strukture naroda, kajti narod ni naravna tvorba, temveč je ogrodje družbenih odnosov. Pri tem so zelo pomembne ženske, seksualnost in družina, kot simboli reprodukcije naroda in njegovih meja (Steans 1998, 65). Tu lahko kot sredstvo identitete naroda služi tudi prva dama. Družbeni spol namreč igra pomembno vlogo pri oblikovanju nacionalne identitete in pri opredelitvi položaja žensk v družbi. Vendar imajo tako ženske kot moški razvit močan čut za identifikacijo z lastnim narodom (Steans 1998, 69).

Spolna identiteta ni samozadostna entiteta, ampak je za posameznika oz. posameznico pomembno tudi, da nas drugi dojemajo tako, kot se dojemamo sami, to pomeni, da obstaja velika verjetnost ponotranjenosti že ustaljenega obrazca spolne identitete (ki seveda ni popolnoma nespremenljiv, obstajajo pa skupne karakteristike, od katerih je najbolj pomembna ločitev na žensko in moško spolno identiteto), kar pomeni tudi ponotranjenje vrste »primernih« spolnih vlog. Z vidika širšega družbenega okolja je ponotranjenje (internalizacija) »primernih« spolnih vlog in spolne identitete pomembna za delovanje družbe v smislu »govorjenja skupnega vladajočega družbenega jezika«. Za medosebne odnose je »pravilna« spolna identiteta pomembna, ker dojemamo ljudi skozi »očala« spola. Z makro vidika so pomembne »pravilne« spolno specifične vloge, ki jih v družbi igramo (Štular 1998, 451). A so spolne vloge le zunanji izraz spolne identitete. Sama spolna identiteta pa je odločilna tudi pri dojetju sveta in načinu delovanja v njem (Štular 1998, 453).

3.1.3 Politika in spolna hierarhija

Delovanje prve dame je neizogibno prepleteno s politiko, saj celo živi z njo. In tako ima možnost soodločanja o pomembnejših političnih vprašanjih, ne da bi bila neposredna žrtev seksizma v politiki. Politika je bila pač od nekdaj rezervirana za moške.

Seksizem je oznaka za celoto prepričanj, stališč, vzorcev delovanj in praktičnih vsakdanjih delovanj, ki temeljijo na strogem ločevanju dejavnosti po spolu ter podeljujejo posameznikom posebne neenake lastnosti glede na spol. V znanih

zgodovinskih družbah je (bila) delitev dela in osebnostnih lastnosti po spolu strogo zamejena, utrjevana in nadzorovana tako, da je bila moškim dodeljena javna sfera in hierarhično višje mesto ter nadrejen položaj ne le v javni temveč tudi v zasebni sferi. Družbeno nujne in neprekinjene dejavnosti pri zagotavljanju obstoja posameznika in vrste so bile določene kot ženska dela in nižje vrednotene v primerjavi z javnimi (moškimi). Ženski je bila določena vloga (u)domače(ne)ga bitja, ki je primarno mati in gospodinja ter prenašalka (spolno neenakih) vzgojnih vzorcev (Jogan 2001, 1).

Gre torej za moško-središčno ali andro-centrično kulturo, ki je prežemala vse sfere človeškega delovanja in bila neločljiva sestavina strukture družbe oziroma njenega institucionalnega reda. Čeprav je v sodobnosti vrsta zunanjih izrazov te usmeritve manj vidna ali jih več ni, to še ne pomeni, da je andro-centrizem izkoreninjen. Govorimo lahko le o določeni stopnji erozije te vrste seksizma, ki pa nikakor ni posledica neke »naravne« evolucije ali samodejnega moralnega spreobračanja nosilcev prednostnih položajev, temveč plod dolgotrajnega in napornega organiziranega delovanja pripadnic podrejenega spola (Jogan 2001, 1).

Čeprav je pripadnost različnemu spolu univerzalna lastnost človekovega bivanja, se ta lastnost v razpravljanju o politični kulturi večinoma posebej ne omenja ali pa izstopa le kot ena izmed številnih pripisanosti (Jogan 2001, 49). Tradicionalno opredeljevanje ženske kot matere in gospodinje, primarno delujoče v družini, je namreč opravičevalo izključevanje žensk iz političnega, javnega življenja. Poleg strogih prepovedi ženske udeležbe v političnem odločanju so k utrjevanju in nevprašljivosti izključenosti žensk prispevale razlage same narave politike, ki da je npr. »umazana«, »groba«, strogo racionalna zadeva – torej že v svojem bistvu neprimerna za ženske, ki so po »naravi« določene za bolj »vzvišene« dejavnosti (Jogan 2001, 51).

Organiziran boj za ženski vstop v politično delovanje in za odpravo drugorazrednosti se je začel s francosko meščansko revolucijo. Šele dobrih dvesto let je preteklo od znamenite Deklaracije o pravicah ženske in državljanke, ki jo je leta 1791 napisala Olympe de Gouges, in komaj dobrih sto let je minilo, kar so prve države dodelile ženskam splošno volilno pravico (npr. Nova Zelandija leta 1893, Avstralija leta 1902, Finska leta 1906). Večina žensk je do teh pravic prišla šele po drugi svetovni vojni (leta

1945 npr. Francija, Madžarska, Italija, Japonska, Vietnam, Jugoslavija, Bolivija) (Jogan 2001, 51).

Ker so zapisane normativno priznane pravice le nujni pogoj za zagotavljanje enakih možnosti za ženske in ker vrsta drugih sestavin družbene strukture deluje na temeljih moško-središčne kulture, je odpravljanje zapostavljenosti žensk v politiki sorazmerno počasno in ovirano, zlasti ob odsotnosti organizirane ženske spodbude. Feministično organizirano delovanje pa je v večini držav po pridobitvi volilne pravice otopelo. Šele konec 60. let se je pojavil drugi močan val feminističnega gibanja – najprej v Združenih državah Amerike (ZDA) (Jogan 2001, 51).

Splošna značilnost ob koncu 20. stoletja je očitna neenakost v politični udeležbi in moči po spolu, ki se izraža na različne načine. Kljub deklarirani enakosti v političnih pravicah so ženske v političnem delovanju manjšina, zlasti na višjih položajih. Tako so upravičena označevanja, da obstaja spolno ločeno »moško« in »žensko« državljanstvo in da so ženske »igračke moške politike« (Hallas v Jogan 2001, 51). V novejšem času je sicer v nekaterih okoljih več žensk doseglo višje in vplivnejše položaje, vendar je večina žensk bodisi pretežno izključena iz političnega odločanja ali pa zasedajo nepomembne in nemočne položaje (Jogan 2001, 51).

Vprašanje ženske izključenosti iz političnega delovanja je posebej pereče v vseh nekdanjih evropskih socialističnih državah, ki v procesih spreminjanja preprosto »pozablajo« na ženske. V teh državah so bile ženske tudi sicer potisnjene na področje dejanske politične drugorazrednosti, čeprav so bile formalnopravno izenačene z moškimi. Žensko vprašanje je v teh okoljih veljalo za rešeno, dejavnost žensk pa so usmerjale ženske organizacije, ki so primarno podpirale obstoječo (moško prevladujočo in ženskam neprijazno) ureditev. V novejšem času razkrajanja totalitarizma in oživljanja patriarhalizma se porajajo mnoge nove ženske skupine in organizacije, ki odkrito opozarjajo na različne vidike neenakosti med spoloma (npr. v zaposlovanju, v napredovanju, v politični dejavnosti itd.) (Jogan 2001, 52).

Vse to se pozna tudi pri možnostih vpliva prve dame. V ameriškem predsedniškem sistemu ima vpliv prve dame na predsednika bistveno globlje in opaznejše posledice, saj je predsednik tisti, ki v državi sprejema najodgovornejše odločitve in poseduje največ

politične moči. V parlamentarnih sistemih (kakršen je tudi slovenski) so predsednikove pristojnosti manjše in njegove odločitve manj pomembne, a vseeno imajo svoje mesto v urejanju skupnih zadev. Drugo mnenje, tudi mnenje prve dame, vedno pride prav, čeprav prva dama konkretne politične moči ne poseduje.

3.1.3.1 Politična moč

Michael Mann meni, da družbena moč izvira iz sistema pomenov, materialnih virov, fizičnega nasilja in administrativne infrastrukture. Razlikuje tudi med štirimi temeljnimi tipi družbene moči: ideološka, ekonomska, vojaška in politična moč (Mann 2006, 102).

Max Weber je politično moč opredelil kot možnost, da človek ali skupina ljudi uresniči svojo voljo v skupnem delovanju, tudi če temu nasprotujejo drugi, ki v tem delovanju sodelujejo. Sociologi sicer razlikujejo med dvema oblikama moči: oblastjo in prisilo. Oblast ali avtoriteta je oblika moči, ki je sprejeta kot legitimna, to je pravilna in upravičena, in jo zato na tej podlagi ubogamo. Prisila je oblika moči, ki je tisti, ki so ji podrejeni, ne štejejo za legitimno (Haralambos 2001, 509). Pravzaprav je prisila tudi sestavina oblasti, vendar prav z legitimiteto (opravičenostjo) postane nevidna.

Razlikovanju različnih tipov oblasti se je posebej posvečal Max Weber. Menil je, da ima tri vire:

- Karizmatična oblast izhaja iz predanosti, ki jo čutijo podrejeni do voditelja, za katerega verjamejo, da ima posebne lastnosti. Te lastnosti veljajo za nadnaravne, nadčloveške ali vsaj izjemne v primerjavi z manj pomembnimi smrtniki. Karizmatični voditelji so zmožni voditi in nadzirati svoje privržence z neposredno čustveno privlačnostjo, ki vzbuja predanost in močno lojalnost. Med zgodovinske primere, ki se približujejo karizmatični oblasti, bi lahko sodili Aleksander Veliki, Napoleon in Fidel Castro. Zelo karizmatične so bile tudi nekatere prve dame, npr. Evita Peron, Jacqueline Kennedy, Eleanor Roosevelt in Hillary Rodham Clinton.
- Weber je drugi tip oblasti imenoval tradicionalna oblast. V tem primeru sloni oblast na prepričanju o »pravilnosti«
vzpostavljenih običajev in tradicij. Oblastniki zapovedujejo na podlagi tradicionalnega statusa, ki so ga navadno podedovali.

- Zadnji tip oblasti je racionalno-legalna oblast, ki temelji na sprejemanju niza neosebnihih pravil. Pravila so racionalna v smislu, da so bila zavestno oblikovana za doseganje posameznega cilja in določajo sredstva, s katerimi naj bi bil ta cilj dosežen. Tisti, ki imajo oblast, so zmožni izdajati ukaze, ki jih ljudje ubogajo, ker sprejemajo pravne okvire, ki podpirajo oblast (Haralambos 2001, 509–510).

Politična moč je psihološki odnos med tistimi, ki jo izvajajo in tistimi, nad katerimi se izvaja. Prvi imajo nadzor nad nekaterimi dejanji drugih zaradi vpliva, ki ga lahko uveljavljajo na njihove ume. Vpliv izhaja iz treh virov: pričakovanja koristi, strahu pred neprijetnostmi ter spoštovanja ali ljubezni do ljudi ali institucij. Uveljavlja se lahko z ukazi, grožnjami, avtoriteto ali s karizmo človeka oziroma, njegove funkcije, ali pa s poljubno kombinacijo vsega naštetega (Morgenthau 1995, 104).

Politika je bila od nekdanj domena moških in politično vodenje je bilo dojeta izključno kot produkt moškega prizadevanja. Da bi ženska uspela v politiki, se je morala otresti stereotipov o svojih sposobnostih, o svoji osebnosti in vlogah, ki so ji pripadale po tradiciji. Javnost je morala prepričati, da ravno tako kot njeni moški kolegi poseduje sposobnosti voditelja in odločevalca. Morala je dokazati svojo moč in nepopustljivost, ne da bi izpadla kot možača. Voditeljske sposobnosti so bile po mnenju javnosti pogosto enačene z moškostjo. Vendar so za politično udejstvovanje pomembni tudi odkritost, skrbnost in razpoložljivost, pa čeprav pritičejo »zgolj« ženskam (Burrell 1996, 15).

3.1.3.2 Družbena koristnost in družbena nemoč žensk

Obravnava ženskega mesta v razdelitvi in uporabi družbene moči v javnosti je neločljivo povezana z vprašanjem konkretnega zgodovinskega ustvarjanja družbene nevidnosti in nemoči žensk kljub njihovi koristnosti. Vloga žensk za obstoj in delovanje sleherne družbe je bila namreč vselej izjemno pomembna. S to pomembnostjo pa se je v večini znanih zgodovinskih družb povezovala in opravičevala praktično popolna družbena nemoč in izključenost žensk iz javnega (političnega) delovanja. Družbena moč žensk torej ni (bila) enaka njihovi družbeni koristnosti oziroma pomembnosti (Jogan 2001, 60).

Pri iskanju odgovora na vprašanje, kako se je lahko takšno stanje ohranjalo, je treba upoštevati različne družbene določilnice, ki so zagotavljale reproduciranje hierarhije po spolu na vseh področjih in na vseh ravneh družbenega delovanja. Pomembna vloga v teh procesih vsekakor pripada vzorcem ženskosti in moškosti ter družbeni vlogi enega in drugega spola (Jogan 2001, 60).

Pri pojasnjevanju vloge posameznikov je bila ženska vloga pojasnjena nasprotno moški in ob sklicevanju na žensko »naravo« ji je bil dodeljen »primarni poklic«: biti žena, mati in gospodinja, in te vloge naj bi opravljala z ljubeznijo in iz ljubezni, ki je spet njena posebnost. Tako (moško) določena ženska je bila »steber družine«, družina pa je bila pojasnjena kot naravni steber skupnosti (naroda, države): dodeljena ji je bila torej temeljna vloga, kajti brez njene »ljubezni polne« dejavnosti ne bi mogla delovati nobena družba (Jogan 2001, 61).

Za boljše razumevanje položaja žensk nasploh v sodobnosti je potrebno poznati tudi zgodovinske korenine. M. Jogan je zato raziskovala, kakšna je bila prevladujoča usmeritev v odnosu do žensk (mater) na Slovenskem v začetku 20. stoletja, kajti vzorci, ki so bili takrat vtisnjeni v zavest žensk, pogosto živijo še naprej, ne da bi se tega vselej zavedali. Ko so se proti koncu 19. stoletja in v začetku 20. stoletja začele tudi na Slovenskem bolj množično pojavljati zahteve po odpravljanju razmika med pomembnostjo delovanja žensk in njihovo družbeno nemočjo (preprosto: zahteve po enakopravnosti in večji enakosti v družbi), so se vsi zagovorniki obstoječe urejenosti izredno dosledno sklicevali na njihovo primarno vlogo. Tako je dejanska družbena pomembnost žensk postala v ideoloških razlagah in v praktičnem določanju vsakdanjega življenja temeljni razlog za opravičevanje družbene nevidnosti in izključenosti žensk iz sfere javnosti (Jogan 2001, 61).

Ženske so namreč morale ob najrazličnejših odpovedovanjih in (samo)zatajevanjih skrbeti za, sicer potreben, topel in prijazen dom. V tem domu so morale vzgajati otroke (in – se razume – opravljati vsa potrebna gospodinjska opravila) za hladno in razumsko urejeno družbo zunaj družine. Sprejemanje družbene nemoči žensk pri ženskah samih in njihova (u)domačitev ter delovanje v krogu družine se kažejo kot nujni pogoj za nemoteno ohranjanje neenakomerne razporeditve družbene moči v celotni družbi; ta pa kot sistem deluje predvsem po meri vladajočih moških. V tem sistemu je

psihoterapevtska vloga (podrejenih) žensk nenadomestljiva, kajti napetosti, do katerih prihaja zunaj družine, se v družini (vsaj delno) ublažijo ali celo odpravijo (na individualni ravni). Zato pa je tako pomembno, da nenehno obstaja predstava o toplini v tej skupnosti (čeprav so resnične okoliščine pogosto usmerjene prav nasprotno). Čeprav je ob koncu 20. stoletja takšen model organizacije družbenega in družinskega življenja že omajan, je še vedno močno usidran v »podtalnem zdravem razumu«, kjer so temelji »steklenih pregrad«, ki onemogočajo, da bi ženske celovito vstopile v javni prostor (Jogan 2001, 63–64).

3.1.3.3 Stopnje v povečevanju družbene (politične) moči žensk

Razlikovati je mogoče med štirimi stopnjami, ki segajo od popolnega izključevanja, prek delnega in pogojnega vključevanja do popolnega vključevanja žensk v javni (politični) prostor (Jogan 2001, 64), kar je lahko delno uporabno tudi pri pojasnjevanju spreminjanja položaja prvih dam skozi zgodovino.

Prvo stopnjo zamejevanja družbene moči žensk predstavlja strategija popolnega zavračanja, ki je bila prevladujoča od začetkov ženskega gibanja (na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja) do začetka 20. stoletja. Izražala se je v povečanih naporih vsestranskega oživljanja razlag o edini pravi in naravni vlogi žensk. Nosilke ideje o odpravljanju izrazite neenakosti so bile označene kot izrazito protinaravno delujoče in nosilke nemoralnosti ter zla. Gibanje za osvobajanje žensk je bilo torej nekaj bolezenskega, odklonskega in nevarnega za zdravje celotnega »družabnega organizma«, zato je bilo treba z vsemi sredstvi skrbeti za zmanjševanje nevarnosti. Antifeminizem se je povezoval z antiradikalizmom (Jogan 2001, 64). Vse to ustreza moški politični prevladi in prevladi predsednika kot avtonomnega moškega, ki je profesionalno povsem neodvisen od (mišljenja) žene. V tej fazi je prva dama še anonimna, morda v nekaterih situacijah bolj zabavnega značaja že nastopa kot okras.

Drugo stopnjo predstavlja strategija delnega in pogojnega sprejemanja emancipativnih zahtev ob hkratnem zavračanju, ki je prevladovala od začetka 20. stoletja do začetka druge svetovne vojne. Seveda je bil drugi del te strategije daleč pomembnejši in obsežnejši kot prvi in tudi bolj vsestranski. Medtem ko ni bilo več mogoče molče obiti

množičnih zahtev žensk po enakopravnem šolanju, nagrajevanju in vstopanju v politično sfero in se je vsaj na ravni teoretičnih razlag priznavala npr. pravica do šolanja ali pravica do političnega delovanja, so se poglobljena prizadevanja nosilcev moči usmerjala v poudarjanje naravne vloge in v različne postopke razvrednotenja ženske vloge v javnosti (Jogan 2001, 64). Na tej stopnji javnost opazi predsednikovega zakonca, ki se počasi, v funkciji okrasa, pojavlja na svečanih in nekaterih bolj formalnih prireditvah. V tej fazi prva dama stopi iz popolne anonimnosti.

V tretji stopnji odpiranja prostora za uveljavljanje moči žensk v družbi gre za izraženo sprejemanje enakostnih načel ob delnem institucionalnem spreminjanju in torej tudi ob delnem zavračanju in izključevanju. Ta stopnja se je v slovenski družbi začela s socialistično ureditvijo: s formalnopravno izenačitvijo obeh spolov (takoj po drugi svetovni vojni) in z ustvarjanjem ugodnejših pogojev za povezovanje družinskih in delovnih obveznosti zaposlenih (žensk). Ob tem je treba opozoriti, da do sprememb ni prišlo zaradi nekega naravnega dogajanja, temveč da so bile vse levo usmerjene (zlasti ženske) organizacije tiste, ki so se borile zoper diskriminacijo žensk (Jogan 2001, 65). Na tretji stopnji lahko začne prva dama uveljavljati svoja načela, postane aktivna v javnem življenju, predsednika nič več zgolj ne krasi, temveč sodeluje v ozadju njegove politike.

Prerazporeditev delitve dela in odgovornosti v družbi in družini med obema spoloma in s tem povezano ustvarjanje dejansko enakih možnosti za razvoj obeh spolov je glavna značilnost četrte stopnje odpiranja družbenega prostora moči za ženske. Ta usmeritev je že navzoča v evropskem prostoru kot podlaga za spreminjanje okoliščin za življenje in delo tako, da ne bo s spolno pripadnostjo vnaprej povezana možnost enostranskega razvoja. V četrti stopnji se postopno ustvarjajo nujni in zadostni pogoji za to, da bodo ženske iz sfere popolne nevidnosti in nemoči prek omejene moči prišle do tiste stopnje dejanske moči, ki jim glede na njihovo pomembnost in koristnost v obstoju sleherne družbe (končno) tudi gre. Seveda, če je takšna usmeritev sprejeta kot (uresničljiva) alternativa ustvarjanja sožitja med obema spoloma in različno močnimi družbenimi skupinami nasploh; če ni kot edina perspektiva določena »retradicionalizacija«, ker pa je le druga oznaka za repatriarhalizacijo in celoto postopkov za njeno nadaljevanje (Jogan 2001, 66). V četrti stopnji so ustvarjene okoliščine, ki omogočajo, da je (bila) prva dama izoblikovana in izkušena politična in javna oseba, ki ima vse možnosti, da

celo kandidira za predsedniški položaj in sooblikuje družbo, saj sta tudi enakost spolov in politika enakih možnosti na prvi ustrejni stopnji razvoja.

3.1.3.4 Enakost spolov in politika enakih možnosti

Z ustoličenjem demokracije in vladavine zakona v postsocialističnih državah je tako v javnih, političnih razpravah kot tudi pri velikem delu družboslovnih raziskovalcev prevladalo mnenje, da je liberalno demokratični politični sistem skupaj s tržno ekonomijo zadostno jamstvo za individualno uspešnost in razglašeno politično enakost (Jalušič in Antić 2001, 11).

Iniciative, ki se oblikujejo v tem ozračju in poskušajo osvetliti vprašanja položaja žensk ter zahtevajo več pravic za ženske ali celo politike enakih možnosti, se soočajo z različnimi problemi. Spopadati se morajo z visoko stopnjo mržnje do politike, ki je, zlasti zaradi antipolitičnega duha žametnih revolucij, razumljena kot umazana in podkupljiva oziroma podkupljena (korumpirana). Po drugi strani so obkrožene z antifeminizmom kot splošnim pojavom, ki je še posebno očiten med žensko izobraženo elito, ki meni, da žensko gibanje ni primeren instrument za uvedbo sprememb. Profesionalke naj bi se raje posluževale individualnih strategij samouresničevanja (Butorova in Jalušič v Jalušič in Antić 2001, 12).

Politiko enakih možnosti v splošnem definiramo kot politiko ali prizadevanja za uvedbo ukrepov, ki lahko zmanjšujejo strukturno pogojeno diskriminacijo kake socialne skupine – v tem primeru žensk; nanaša se lahko na različna področja – na področje dela, javne in politične participacije, izobraževanja; spremeniti poskuša neustrezno zakonodajo, ki vsebuje elemente institucionalne in strukturne diskriminacije – predvsem na področju udeležbe (participacije) in prisotnosti v politiki (Jalušič in Antić 2001, 15–16).

Možno je govoriti o najmanj treh glavnih spodbudah, ki so bile hkrati spodbude za prve predloge in tudi uresničevanje (implementacijo) vrste zakonskih antidiskriminacijskih ukrepov ter vzpostavljanja t. i. nacionalnih mehanizmov za uvajanje politike enakih možnosti.

Gre za naslednje spodbude:

- pritisk nevladnih ženskih organizacij (iniciative civilne družbe, v veliki meri mednarodno povezane) in iniciative nekaterih, predvsem bolj levo usmerjenih strank,
- peta svetovna konferenca Organizacije združenih narodov (OZN) o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk v Pekingu na Kitajskem leta 1995 ter priprava nacionalnih načrtov za ukrepanje v večini držav obravnavane regije,
- proces in priprave na razširitev EU in v sklopu tega prevzemanje ureditve (regulative) EU – smernic oziroma direktiv o politiki enakih možnosti (Jalušič in Antić 2001, 20).

Vse tri spodbude so prispevale k nastanku zasnutkov mehanizmov, pa tudi k razpravam o politiki enakih možnosti, ki so – sicer v zametkih – že potekale pred oblikovanjem direktiv EU. Prva spodbuda, pritisk nevladnih ženskih organizacij, je bila v večini držav srednje in vzhodne Evrope dolgo časa tudi edini dejavnik, ki je spodbujal k oblikovanju zakonskih podlag in ukrepov politike enakih možnosti. Druga spodbuda, namreč peta konferenca OZN leta 1995, je v veliki meri prispevala k oblikovanju nekaterih pomembnih tematik za politično agendo, prisilila je državne birokracije, da se aktivirajo pod vplivom mednarodne iniciative, hkrati pa so se ob pekinških Izhodiščih za ukrepanje nevladne organizacije začele tudi učinkoviteje povezovati znotraj držav, vplivati na vladne politike in se med seboj posvetovati tudi na mednarodni ravni (Jalušič in Antić 2001, 20).

Tretja spodbuda, priprava na razširitev EU, je priskrbela močan vir zunanje upravičenosti (legitimnosti) zahtev po politikah enakih možnosti, s tem pa tudi za višjo participacijo in prisotnost žensk v državnih institucijah in strankah (Jalušič in Antić 2001, 20).

Slovenija je elemente »nacionalnega mehanizma« vzpostavila po prvih večstrankarskih volitvah, najprej v obliki Komisije za žensko politiko v parlamentu (leta 1990 – danes Komisija za enake možnosti), nato pa še kot vladni Urad za žensko politiko (danes Urad za enake možnosti) (Jalušič in Antić 2001, 21). Razlog, zakaj je Slovenija vzpostavila te institucije tako zgodaj, takoj po prehodu v večstrankarski sistem, je bila pomembna

vloga feminističnega gibanja v civilno-družbenem opozicijskem gibanju v Sloveniji v 80. letih (Jalušič v Jalušič in Antić 2001, 21).

Kritične točke v evoluciji EU do spolne neenakosti je smiselno upoštevati tudi pri pregledu odpravljanja diskriminacije po spolu v slovenski družbi. To pomeni, da se moramo vprašati, kakšno je bilo zatečeno stanje ob ustanavljanju EU, kakšna strategija je bila v Sloveniji vodilo usmerjanja razvoja v času, ko se je v EU začela izražati intenzivnejša skrb za uresničevanje enakih možnosti, in kaj je značilno za stanje, ko je v EU integracija načela enakosti spolov priznana kot eden osrednjih ciljev delovanja te naddržavne skupnosti (Jogan 2004, 367).

Po osvoboditvi je bila že s prvo ustavo Federativne ljudske Republike Jugoslavije (FLRJ) (januar 1946, 24. člen) zagotovljena vsestranska enakopravnost spolov ter določen temelj posebne politike do žensk, ki se izraža v določeni dolžnosti države, kajti ta »še posebej varuje interese matere in otroka, tako da ustanavlja porodnišnice, otroške domove in varstvene ustanove, in s tem, da daje materi pravico do plačanega dopusta pred porodom in po njem«. S tem je bil pravzaprav postavljen pravni temelj za odpravljanje diskriminacije in za uresničevanje zahtev, ki so v radikalnem ženskem gibanju na Slovenskem bile postavljene že v 20. letih (Jogan 2004, 367–368).

Čeprav je bilo avtonomno organizirano delovanje žensk kot politične skupine po razpustu Antifašistične fronte žena (AFŽ) leta 1953 skrčeno na eno sestavino delovanja splošne organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL), so se ob razvijajočih se oblikah samoupravnega političnega sistema v zametkih postavili temelji za aktivno udeležbo žensk v političnem življenju, hkrati pa so bila izoblikovana temeljna načela, ki jih je v okviru svetovnega delovanja (zlasti od sredine 70. let) odkrito zagovarjala OZN, in ki so ključna sestavina prizadevanj za integracijo načela enakosti spolov na vsa področja politike, za kar se od sredine 90. let sistematično trudi EU (Jogan 2004, 368–369).

V času, ko se je v ZDA in evropskih državah (znotraj in zunaj EU) od konca 60. let krepilo žensko gibanje, ki je marsikje težilo najprej k pridobitvi osnovnih ekonomskih in socialnih pravic in šele kasneje (80., 90. leta) k razširjanju teh pravic na vsa področja, je bilo delovanje SZDL do konca 80. let usmerjeno v institucionalno zagotavljanje

ugodnejših razmer za povezovanje poklicnega dela žensk (in moških) z družino, za zagotavljanje ženske samostojnosti v reproduktivnem obnašanju; resna prizadevanja pa so bila usmerjena tudi na ozaveščanje o potrebi po spreminjanju mesta družine v družbi in znotrajdružinskih odnosov. Takšna strategija je bila spodbujena s priporočili OZN, predvsem pa je bila to posledica praktičnih vsakdanjih izkušenj in potrebe večine žensk, ki so spoznavale, da formalna enakopravnost ob neenakih pogojih ni zadosti (Jogan 2004, 369–370).

Z gradnjo otroških vrtcev, zdravstvenih domov, domov za ostarele ter z zagotavljanjem varstva v osnovni šoli, se je postopno olajševala povezava poklicnega dela z družinskim življenjem (leta 1979 je bilo v vrtcih 33 % vseh predšolskih otrok, leta 1987 že 52 %) (Jogan 2004, 370).

Od popolne izključenosti žensk (do leta 1911 določene z zakonom) iz političnega življenja in strankarskega delovanja v Avstro-Ogrski, preko vključevanja v različne politične stranke, zlasti v času med vojnami v Jugoslaviji, se je po pridobitvi volilne pravice (z Ustavo iz leta 1946) v obdobju samoupravnega socializma postopno povečeval delež žensk v organih odločanja. V 70. in 80. letih se je to kazalo v skrbi za »ustrezno strukturo«, ki bi jo lahko razumeli tudi kot odgovor na znižanje že tako skromnega deleža žensk v najpomembnejših političnih predstavniških telesih v 60. letih (npr. zmanjšanje deleža žensk med delegati v zvezni skupščini od 15,2 % leta 1953 na 6,3 % leta 1969). Takšna usmeritev je prispevala k večji udeležbi žensk v političnem odločanju in k prebujanju »ženskih tem« v javno razpravljanje (Jogan 2004, 370–371).

Podatki iz sredine 70. let kažejo, da je bila udeležba žensk v predstavniških telesih v Sloveniji blizu povprečnemu deležu v parlamentih držav članic EU v letu 2000 (22,6 %). Po volitvah leta 1974 je bilo med vsemi delegati republiške skupščine Socialistične Republike Slovenije (SRS) 26 % žensk, približno takšen delež žensk se je ohranjal do prvih strankarskih volitev leta 1990, ko je prišlo do očitnega znižanja, ki se je ponovilo in še okrepilo ob volitvah leta 1992 (13,3 %) in leta 1996 (7,8 %), z volitvami leta 2000 se je delež ponovno dvignil na 13,3 %. Tudi, če bi šlo samo za »strukturo«, se je z večjo udeležbo povečevala možnost žensk, da so sodelovale v političnem odločanju. Vsaj do volitev leta 1990 lahko domnevamo, da ni šlo za popolno »politično nemoč in odsotnost na položajih dejanskega odločanja« (Jalušič v Jogan 2004, 371). Ob popolni nemoči ne

bi mogli biti sprejeti končno tudi zakoni, ki so ženskam omogočili večjo svobodo v uravnavanju lastnega življenja (Jogan 2004, 371).

3.1.4 Evropa in politika enakih možnosti za oba spola

Načelo enakopravnosti med spoloma – zoženo na ekonomsko dimenzijo – je bilo že na začetku evropskega povezovanja vključeno v njegov program. Kot ugotavlja S. Roth so bili nosilni politiki združevanja delno pod vplivom Mednarodne organizacije dela in OZN, ki sta že zahtevali enako plačilo za enako delo (Roth v Jogan 2008). To normo je tako določil že 119. člen Rimske pogodbe iz leta 1957 (ki je začela veljati 1. januarja 1958) in s tem spodbujal prizadevanja za sprejem tega načela in za širšo zakonsko regulacijo enakopravnosti v državah članicah. Pri tem ni šlo toliko za pravičnost med spoloma, temveč za ekonomske razloge: Francija je namreč že leta 1940 uzakonila enakost plačila in če to ne bi bilo sprejeto tudi v drugih državah članicah, bi se zmanjšala francoska konkurenčnost (Jogan 2008).

Čeprav ni bila namerna posledica, pa je bil s tem določilom dejansko postavljen temeljni kamen za širše zakonsko urejanje enakopravnosti v EU (Roth v Jogan 2008). Vendar ta člen skoraj dve desetletji ni igral pomembne vloge (Gerhard v Jogan 2008). Šele po sklicevanju na ta člen ob očitni diskriminaciji (na katero so opozorile npr. stavkajoče delavke v Belgiji) je bila sprejeta prva direktiva za uporabo temeljnega člena o enakem plačilu moških in žensk, ki je stopila v veljavo leta 1976. Kasneje so sledile še druge direktive, ki so prispevale k izenačevanju pogojev na delovnem mestu (npr. direktiva 76/207 o enaki obravnavi pri zaposlovanju, pri možnosti napredovanja na delovnem mestu in pri zagotavljanju delovnih pogojev, ali novejša direktiva 96/34 o starševskem dopustu) (Jogan 2008).

Prizadevanje za enak položaj žensk na delovnem mestu se je krepilo v 70. in 80. letih, vendar so ženske v EU postajale nezadovoljne z doseženo stopnjo pravic, zato so v 80. in 90. letih razširile okvir političnega delovanja in povezovale ženske pravice s človekovimi pravicami, kar je postajal vedno bolj popularen okvir. Komisija EU je na ta izziv odgovorila z oblikovanjem in utrjevanjem politike enakih možnosti za oba spola, ki jo je tudi natančneje opredelila (Jogan 2008).

Zaokrožena zakonska podlaga za zagotavljanje enakih možnosti spolov je bila izoblikovana z Amsterdamsko pogodbo, ki je začela veljati 1. maja 1999. Določila te pogodbe (predvsem členi 2., 3., 13., 137. in 141.) zagotavljajo celovito vključevanje načela enakosti spolov v vse dejavnosti (»gender mainstreaming«). Glede na pomen ekonomske neodvisnosti žensk je zlasti pomemben 141. člen, ki določa, da mora vsaka država članica »zagotoviti, da bo za zaposlene moške in ženske za enako ali enakovredno delo veljalo načelo enakega plačila« (Posebni ukrepi ... v Jogan 2008). Tako so določila te pogodbe dopolnila vrsto posebnih ukrepov za spodbujanje enakosti (pozitivni, spodbujevalni in programski) z natančno določenimi odgovornimi nosilci (»akterji« od delodajalcev do mednarodnih organizacij) ter kazalci (merili) za ugotavljanje uresničevanja enakosti in odpravljanja diskriminacije, ki jih je Evropski svet sprejel že 13. decembra 1984 (Jogan 2008).

Pomembno vlogo pri uresničevanju politike enakih možnosti je imelo Evropsko sodišče (s sedežem v Luksemburgu) kot nadzorna institucija in tudi kot vir za oblikovanje novih standardov na področju uresničevanja te politike (Gerhard v Jogan 2004, 363). Sistematično uresničevanje politike enakih možnosti pa od začetka 80. let poteka po petletnih srednjeročnih akcijskih programih (Jogan 2004, 363).

Prvi srednjeročni program Komisije EU (1982–1985) je bil usmerjen predvsem v spreminjanje pravne ureditve – v odpravljanje vseh tistih zakonskih določil, ki so opredeljevala spolno neenakost. Da je to le prvi nujni pogoj za zagotavljanje enakih možnosti, je dokazal že Drugi srednjeročni program (1986–1990), ki je bil usmerjen v podrobno razkrivanje in postopno spreminjanje širših družbenih okoliščin, ki delujejo neprijazno do žensk. V ospredje zanimanja so vstopila spoznanja o neenaki obremenitvi (ženski nadobremenitvi) z biosocialno reprodukcijo, ker je ključni element reproduciranja slabšega položaja žensk. Zato je bilo spreminjanje znotrajdružinskih odnosov sprejeto kot eden od ključnih ciljev prihodnje politike v Evropi, ki zavrača ideologijo enega skrbnika družine. Vključenost obeh roditeljev v delo zunaj doma (in delitev obveznosti v družinski ter gospodinjski dejavnosti) naj bi bila primarna podlaga za določanje politike socialne varnosti. Ta proces zagotavljanja večje kakovosti življenja in s tem tudi bolj plodne izrabe razpoložljivih človeških zmogljivosti obeh spolov naj bi podpiralo prožnejše organizirano delo in tudi delovanje najrazličnejših storitvenih dejavnosti (Jogan 2008).

Spoznanje, da je treba spremeniti celoten sistem družbene urejenosti in da nikakor ne zadošča le vključevanje žensk v obstoječe razmere, je temelj za Tretji srednjeročni program za doseganje enakih možnosti za ženske in moške (1991–1995). Poleg tega izhaja ta načrt iz podmene, da bi se cilj enakih možnosti dejansko lahko uresničil samo, če bo vpet v glavni tok političnega dogajanja tako v EU kot v vsaki državi članici (Jogan 2001, 52–53).

Problem celovitega zagotavljanja okoliščin za usklajevanje med poklicno in družinsko vlogo je bil tudi središče Četrtega programa (2001–2005). Takšna usmeritev se je nadaljevala v Petem programu (2000–2005), v katerem je bila pozornost usmerjena na kombinacijo posebnih ukrepov in integracije načela enakih možnosti. V izvajanju tega programa je šlo za povečevanje ozaveščenosti in boljšega razumevanja raznolikosti spolne diskriminacije, za vrednotenje praktičnih izkušenj in izmenjavanje dobrih praks, za povezovanje v mreže, da bi se učinkovito uresničevala enakost spolov (Jogan 2008).

V prizadevanjih, da bi se spremenila struktura družb v EU, so postavljene tudi nedvoumne zahteve po demokratizaciji vladnih ustanov in po vključevanju vseh vsakdanjih (ženskih in moških) problemov v njihovo normalno delovanje. Pomembno je tudi stališče, da zgolj ministrstvo (ali podobna vladna ustanova) za ženske ne more zadoščati za uresničevanje načela enakih možnosti in da s tem vsa druga telesa nikakor niso odvezana od takšnega delovanja (Jogan 2001, 53).

Leta 1995 so bile v EU vključene tudi Švedska, Finska in Avstrija. Švedska in Finska sta imeli veliko izkušenj z enakopravnostjo in z uresničevanjem načela enakih možnosti, zato sta tudi precej vplivali na razvoj politike v EU. Jedrnato povedano, v politiki EU je prišlo do zamenjave paradigme: poglobitni cilj delovanja ni več pomagati ženskam, da bi se prilagodile moškim strukturam, temveč naj bi spolno specifično določene strukture postale bolj prijazne do žensk. To pa je dosegljivo z vsestranskim spreminjanjem institucionalnega reda, kar omogoča uresničevanje načela integracije enakih možnosti spolov na vsa področja in ravni delovanja. Po posredovanju Evropskega ženskega lobija je bilo to načelo v Amsterdamski pogodbi dvignjeno na raven temeljnih principov dejavnosti EU, katerega uresničevanje, ki obvezno poteka v državah članicah, nadzira EU. To načelo je tudi sestavni del *Acquis communautaire*, torej je (bilo) obvezno tudi za nove članice iz postsocialistične skupnosti (Jogan 2008).

V strategiji EU se po sprejemu načela integracije enakih možnosti spolov dopolnjujeta dve strategiji za odpravljanje neenakosti: spolno specifični ukrepi naj bi podpirali ženske z odpravljanjem obstoječih neenakosti, medtem ko integracija enakosti možnosti na vseh ravneh in v vsa področja teži k preobrazbi institucij. Kot ugotavlja S. Roth, je prva vrsta strategije »usmerjena nazaj«, druga pa »v prihodnost« (Roth v Jogan 2008). Sestavina druge vrste strategije je namreč tudi ocenjevanje potencialnih (negativnih) spolno specifičnih učinkov posameznih ukrepov v fazi njihove priprave in poskus, da se odpravijo že v tej stopnji (Jogan 2008).

Jasna strategija ter vedno bolj natančen in varovan pravni red sta brez dvoma nujna pogoja za zmanjševanje diskriminacije po spolu; vendar, kakor je bila potrebna za njuno oblikovanje, tako je aktivna udeležba žensk v procesih političnega odločanja nenadomestljiva tudi pri njunem uresničevanju. Kot poudarja U. Gerhard, zgodovinska izkušnja kaže, da »dokler so ženske v demokratičnih predstavniških telesih podpredstavljene, se napredek glede ženskih pravic, predvsem konkretne izboljšave socialnega in pravnega položaja, doslej po pravilu ni pojavljal kot avtomatična posledica razširjajoče se demokratizacije« (Gerhard v Jogan 2008). Čeprav se ta udeležba v različnih političnih telesih EU povečuje, pa ostaja v večini držav – zlasti novih – doseganje uravnotežene zastopanosti žensk in moških v predstavniških telesih ena od resnih nalog (bližnje) prihodnosti. Vendar so temelji že izoblikovani, kar se kaže na več področjih in v različnih oblikah delovanja in združevanja.

Nujni pogoj za doseg paritete in končno za doseg pravičnosti med spoloma na evropski ravni je doseganje »kritičnega minimuma«, to pa je več kot 30 % zastopanost žensk v predstavniških telesih. Zato so bili v okviru teh predstavniških teles ustanovljeni dodatni odbori. Pri Evropskem parlamentu že od leta 1984 deluje Odbor za pravice žensk (sedaj imenovan Odbor za pravice žensk in enakost možnosti), ki pripravlja predloge za direktive in ki mu je uspelo umestiti načelo enakih možnosti med osrednje cilje delovanja parlamenta; ta odbor podpira dvosmerno strategijo EU pri zagotavljanju enakih možnosti – posebne pozitivne ukrepe in »gender mainstreaming«. Kot ugotavlja članica Evropskega parlamenta L. Groener, gre za strategijo, ki jo je pred več kot sto leti zahtevala K. Zetkin (Groener v Jogan 2008). Pri Komisiji EU deluje od leta 1995 Delovna skupina za enakost možnosti, od leta 1999 pa deluje tudi posebna Helsinška skupina za uveljavljanje načela enakih možnosti žensk in moških v znanosti in

raziskovanju. Omeniti pa je treba tudi Evropski ženski lobi, ki je bil ustanovljen leta 1990 in vključuje preko 3.000 organizacij v 15. državah članicah in ki si prizadeva za izražanje različnih interesov (političnih, kulturnih, socialnih) žensk na vseh ravneh EU. Posebna mreža združuje ženske v postsocialističnih družbah. Poleg tega se je razvila cela struktura mrež, javnosti in komunikacijskih struj, ki razvijajo lastno življenje. Zato različne politologinje (Gerhard v Jogan 2008) ugotavljajo, da poteka ob evropski pravni integraciji vzporeden proces integracije preko formalnih in neformalnih državljskih praks («integration through citizenship practice») (Jogan 2008).

Nekatere raziskave kažejo tudi na pomen ženskih gibanj v posameznih državah EU, ki silijo k izvajanju smernic, npr. glede enakosti pri plačah. Po mnenju Joyce M. Mushaben (Gerhard v Jogan 2008) naj bi se na podlagi formalnih in neformalnih mrež celo razvila posebna žensko usmerjena kultura tudi zaradi tega, ker je EU s svojo pravno ureditvijo ustvarila kulturo pravic, ki presega državne prostore (Jogan 2008).

K preseganju državnih prostorov pa brez dvoma prispeva tudi Svet Evrope, ki nedvoumno podpira strategijo delovanja za doseganje dejansko enakih možnosti za oba spola, z vprašanjem enakosti med spoloma pa se ukvarja v okviru skrbi za temeljne človekove pravice in svoboščine. Najpomembnejša dokumenta sta Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (iz leta 1950) in Spremenjena evropska socialna listina (sprejeta leta 1996 kot nadomestilo za Evropsko socialno listino iz leta 1961) (Jogan 2008).

V 90. letih se je Svet Evrope z vprašanjem neenakosti med spoloma v »delitvi moči, odgovornosti in dostopa do virov« ukvarjal na štirih ministrskih konferencah: v Strasbourgu leta 1986, na Dunaju leta 1989, v Rimu leta 1993, v Istanbulu leta 1997. Na četrti evropski ministrski konferenci Demokracija in enakost žensk in moških (Istanbul 1997) so bili izoblikovani podrobni dodatki k Deklaraciji o enakosti žensk in moških iz leta 1988, ki zajemajo potrebne mnogovrstne dejavnosti vseh pomembnih in odgovornih udeležencev (od vlad in političnih strank do nevladnih organizacij) za doseganje večje enakosti med spoloma v političnem in javnem življenju, v ekonomskem in poklicnem delovanju ter v družinskem življenju (Jogan 2008).

Glede na to, da so ključni nosilci usmerjanja družbenega razvoja moški, je bila posebna pozornost na konferenci leta 1997 posvečena prav moškim, katerih postopno preoblikovanje je nujni pogoj za krepitev novih vlog in vzorcev delovanja, ki bi vključevali spolno nepristranskost in enakost po spolu (Jogan 2008).

Glede na to, da so moški v večini v skoraj vseh parlamentih in vladah evropskih držav, lahko ob pregledu stanja in že sprejetih smernicah za prihodnji razvoj ugotovimo, da vprašanje ustrezne udeležbe žensk v politiki na vseh ravneh (od lokalne do svetovne) ni le »žensko vprašanje«, temveč – glede na mnoga prizadevanja žensk – predvsem »moško vprašanje« (Jogan 2008).

Eden od ključnih ciljev prihodnje politike v Evropi naj bi bilo torej spreminjanje znotrajdružinskih odnosov (delitev družinskih obveznosti na oba roditelja) ter drugačno obravnavanje same družine; zavreči je treba ideologijo enega vzdrževalca družine. Vključenost obeh roditeljev v delo zunaj doma (in v družinske ter gospodinjske dejavnosti) naj bi bila primarna podlaga za določanje politike socialne varnosti. Ta proces zagotavljanja večje kakovosti življenja in s tem tudi plodovitejše izrabe razpoložljivih človeških zmogljivosti obeh spolov naj bi podpiralo prožnejše organizirano delo in tudi delovanje najrazličnejših storitvenih dejavnosti. Z najrazličnejšimi sredstvi množičnega obveščanja je treba zagotoviti razširjanje in sprejemanje vzorcev nove delitve družinskih in delovnih obveznosti (Jogan 2001, 53–54).

Vzor in sredstvo za doseg tega cilja je nedvomno tudi usklajen predsedniški par, ki s svojo medosebno delitvijo dela doma in v javnosti spodbija družbene stereotipe in dokazuje, da ni nujno, da je ženska samo doma, temveč da je lahko družbeno koristna izvajalka različnih dejavnosti.

4 Prva dama

Študija o prvih damah je povsem novo področje. Sicer so se s to temo ukvarjali že zgodovinarji, toda v zadnjih letih na preučevanje pomena prve dame močno vplivajo politične znanosti, psihologija in sociologija (Eksterowicz in Paynter 2000).

Pri preučevanju položaja in vloge prve dame je potrebno upoštevati spremenljivo in negotovo dobo službovanja prve dame ter nenehne spremembe družbe in politične kulture, še posebej področja, ki se nanašajo na položaj žensk v družbi (Eksterowicz in Paynter 2000).

4.1 Opredelitev pojma prva dama

Prva dama je institucija, katere pristojnosti, vsebino dejavnosti ter pričakovanja o dejavnosti določajo razumevanja, dojemanja oseb, ki to funkcijo opravljajo, ter razumevanja »pomembnih drugih« – različnih občinstev in političnih elit (Weckin 2000; Jogan 2008).

Vloge prve dame ne predpisujeta niti zakon niti ustava. Gre za hierarhično najvišjo zasebno vlogo, ki pa zaradi visokega položaja dobi značilnosti javne vloge (Jogan 2008). Zato ima vloga prve dame toliko različnih obrazov, kolikor je bilo nosilk te častne funkcije. Vloga prve dame ni služba, ki bi bila strogo zamejena s predpisi, kaj in kako bi morala prva dama delati, čeprav je veliko več kot zgolj naziv. Prva dama kot institucija predstavlja bolj ali manj trden formalni skupek pričakovanih lastnosti, navad in vlog; ki zagotavljajo ustaljenost v organizaciji praks, katerih značilnosti je možno predvideti z določeno stopnjo gotovosti (Deutsch v Weckin 2000). Prvo damo priznavajo različna občinstva in seveda politična skupnost (Weckin 2000).

Ko govorimo o prvi dami, se je nemogoče izogniti razlagam o razlikah med moškimi in ženskami. Nekateri ugotavljajo, da so moški bolj nagnjeni k poudarjanju pravil igre in da neradi dopuščajo odstopanja od utečenih postopkov (Burrell v Weckin 2000). Drugi omenjajo tradicionalne značilnosti, denimo, da je ženske že zgodnja socializacija naučila nežnosti in čustvenosti ter da so zaradi tega bolj dovzetne za potrebe posameznika, četudi na račun pravil igre (Lever in Piaget v Weckin 2000). In tisti, ki ne verjame, da je predsednikova žena sposobna upravljanja politik posameznih področij, ovira ženske pri igranju enakovredne vloge v političnem življenju naroda (Burrell v Weckin 2000).

Politični vpliv prve dame je v glavnem funkcija, ki so jo ustanovile njene predhodnice in prva dama se odloči ali bo to funkcijo ponotranjila in nadalje razvijala. To pomeni, da je vpliv prve dame funkcija kolektivnega razumevanja, s čimer soglašajo tudi državljani (Wekkin 2000).

Prva dama je spremljevalka in življenjska partnerka moškega, ki je najvišje v državi. Predsedniku je blizu tako fizično kot tudi čustveno. Njena interakcija s predsednikom je dinamična, zato prva dama v obdobju predsedovanja deluje v enkratni mešanici pravil, zaposlitev in dolžnosti (Wekkin 2000). Prva dama je v prvi vrsti zakonska partnerka predsednika države.

4.2 Zakonska zveza in spolnost

Zakonsko zvezo, ki v naši družbi združuje odraslega moškega in žensko, opredelimo kot relativno trajno spolno in ekonomsko skupnost, ki jo priznavajo tako kultura in pravo kot tudi partnerja. Vzpostavlja temeljni okvir družine, ki lahko vključuje biološke ali posvojene potomce ter moškemu in ženski dodeljuje različne vloge (E-SŠER 2008; Kobe in Pribac 2006, 13).

Tradicionalna zakonska zveza nastane s poroko raznospolnega para. Akt poroke vzpostavi med partnerjema pravno razmerje najbližjih svojcev. S sklenitvijo zakonske zveze partnerja postaneta zakonca, kar jima omogoča vzajemno dedovanje, pridobivanje informacij ob bolezni, zastopanje v primeru odsotnosti (seveda vse v mejah zakonskih določb) in jima nalaga vzajemno skrb v primeru bolezni in opešanja (Kobe in Pribac 2006, 37).

Tradicionalno je zakonska zveza videna kot hierarhično razmerje, v katerem imata mož in žena komplementarni vlogi (Kobe in Pribac 2006, 16). Zakonca se med sabo dopolnjujeta, čeprav v določenih trenutkih s svojim znanjem ali izkušnjami z določenega področja eden ali drugi dominira. Toda tako naj bi ustvarjala ravnotežje, ki bogati in krepi njun odnos in je obenem podlaga za vzgojo potomcev ter za harmonične odnose znotraj nuklearne (jedrne) družine.

Nuklearno družino namreč sestavljajo žena, mož in otroci. Za ta tip družine je značilno, da živi ločeno od ostalega sorodstva in je finančno neodvisna (Parsons v Renzetti in Curran 1995, 184). Starša v družini igrata dve vrsti vlog. Instrumentalna vloga predvideva vodenje, sprejemanje odločitev in sprejemanje tveganja, ki je s temi odločitvami povezano. To vlogo je običajno igral moški, medtem ko je bila za večino žensk značilna ekspresivna vloga. Kar pomeni, da je ženska opravljala znaten delež gospodinjskega dela, skrbela za otroke in za čustveno zadovoljstvo družine (Renzetti in Curran 1995, 184).

Odnos med zakoncema je v bistvu odnos moči (Renzetti in Curran 1995, 204). Običajno se mora eden od zakoncev, v različnih situacijah, ne ravno v vseh, podrežati drugemu. Bistvo zakona je sicer v tem, da znata partnerja poiskati soglasja, se odkrito pogovarjati in enakovredno prispevati k uspešnosti zakona. Toda ljudje potrebujemo vodljivost in radi vodimo. Običajno je bil, v zgodovinsko prevladujočem moško-središčnem redu, v poziciji moči mož. Vendar se z emancipacijo, izobraževanjem in plačanim delom žensk ti odnosi spreminjajo, oziroma težijo k večanju uravnoveženosti.

4.3 Razvoj vloge prve dame

Glede na to, da je področje prve dame najbolj obsežno in natančno razdelano v ZDA, in da imajo tam najdaljšo tradicijo, na podlagi analize najvplivnejših ameriških prvih dam poskušam ugotoviti, katere so ključne karakteristike prve dame.

Ob nastanku ZDA še ni obstajal splošno sprejet naziv predsednikove žene. Mnoge so takrat izražale različne želje o tem, kako naj se jih naslavlja: »dama« (ang.: »Lady«), »gospa predsednik« (ang.: »Mrs. President«), »gospa predsednikova« (ang.: »Mrs. Presidentress«) ali »kraljica« (ang.: »Queen«). Prvič pa je bil izraz »prva dama« uporabljen leta 1849, ko je predsednik Zachary Taylor v žalnem govoru tako poimenoval Dolley Madison (prva dama med letoma 1809 in 1813) (Wikipedia 2008).

Harriet Lane (prva dama med letoma 1857 in 1861) je bila prva ženska, ki so jo klicali prva dama. Fraza se je pojavila v »Frank Leslie's Illustrated Monthly«, leta 1860, ko jo

je avtor naslovil »dama Bele hiše in prva dama dežele«. S tem se je izraz začel uporabljati tudi retrospektivno za vse njene predhodnice (Wikipedia 2008).

Širom ZDA je postal izraz splošno sprejet leta 1877, ko je Mary C. Ames v časopisu *The Independent* opisovala inavguracijo predsednika Rutherforda B. Hayesa. S terminom »prva dama« je poimenovala njegovo ženo, Lucy Webb Hayes (prva dama med letoma 1877 in 1881). Bila je izjemno priljubljena prva dama in pogosto poročanje o njenih aktivnostih je znatno pripomoglo k širitvi uporabe izraza prva dama (Wikipedia 2008).

Uporaba besedne zveze »prva dama« se je kasneje razširila tudi na nepolitično področje, saj se s prvo damo pogosto naslavlja ženske, ki zasedajo vidnejša mesta na posameznih družbenih in družabnih področjih (Wikipedia 2008).

Robert P. Watson je razvil uporabno tipologijo prvih dam, ki nam omogoča lažje razumevanje pomena prve dame. Njegova razvrstitev se nanaša na stopnjo in kvaliteto partnerstva, ki ga je prva dama razvila s svojim možem in poudarja pomen profesionalnosti in zasebnosti razmerja med prvo damo in predsednikom (Eksterowicz in Paynter 2000).

Watsonova tipologija prvih dam:

- popolna partnerka (je popolna zakonska partnerka in odlična v javnih aktivnostih),
- delna partnerka (predsednika dopolnjuje samo v javnih in ne tudi zasebnih zadevah),
- partnerka iz zakulisja (zanjo je značilno diskretno politično udejstvovanje),
- partnerka v zakonu (je le zasebna partnerka; profesionalno delo moža je ne zanima),
- ne-partnerka (zasebni in javni odnosi so hladni) (Eksterowicz in Paynter 2000).

Po njegovem mnenju je vloga prve dame pogojena s tipom partnerstva, ki je značilen za njeno zakonsko zvezo (Eksterowicz in Paynter 2000).

Gladys Engel Lang je predstavila model žensk, temelječ na osnovi različnih tipov položajev. *Položaj satelita* predvideva, da je ženska zgolj možev privesek, brez možnosti neodvisnega razmišljanja. Takšna ženska se identificira preko moža in ostaja

v njegovi senci. *Pokroviteljski položaj* pomeni, da ženska doseže priznanje samostojnosti na podlagi razmerja z vplivnim moškim. Takšno razmerje ženski pomaga pri uresničevanju lastnih ciljev. Pokroviteljski položaj je veliko vplivnejši od satelitskega. Najodličnejši je *avtonomni položaj*. Tega dosežejo ženske, ki imajo lastno mišljenje in delujejo neodvisno od moža (Tuchman, Daniels in Benet v Eksterowicz in Paynter 2000).

Če strnemo Watsonove nazore o partnerstvu, ideje Langove o položaju (statusu) in dodamo skrbi prvih dam za politike na posameznih področjih, ki se nanašajo tudi na razvoj samega dela prve dame, nastane povsem novo videnje vloge prve dame. To je t. i. neodvisno-dopolnilni model, ki predpostavlja, da je prva dama zmožna razviti javno politiko posameznih področij, neodvisno od predsednika in obenem še vedno uspe ohraniti trdno profesionalno in zasebno partnerstvo, ki kljub vsemu temelji na medsebojnem sodelovanju. Interesi in dosežki prve dame in predsednika so namreč odvisni od narave njunega zasebnega in službenega odnosa, ki mora temeljiti na vzajemnem spoštovanju in zaupanju (Eksterowicz in Paynter 2000).

Naj z nekaj primeri razložim Watsonovo tipologijo prvih dam in ideje Langove o položaju prvih dam.

Eleanor Roosevelt (prva dama med letoma 1933 in 1945) je prva izoblikovala definicijo moderne in aktivne prve dame. Bila je prva predsedniška žena, ki je spregovorila na narodnem zborovanju, bila je avtorica kolumn z naslovom *Moj dan*, pogosto je državljane nagovarjala preko radia in redno prirejala tiskovne konference. Svoje delo je opravljala s pomočjo izbranih sodelavcev, ki so ji pomagali odgovarjati na velike količine pisem, ki jih je redno prejela od zaskrbljenih državljanov (Eksterowicz in Paynter 2000).

Čeprav političnih kampanj ni marala, je bila v kampanjah svojega moža zelo prizadevna. Služila je kot neformalna predsednikova svetovalka, imela številne govore in nikoli se ni sramovala izraziti svojega mnenja. Postala je celo prva dama, ki je pričala pred Kongresom (Eksterowicz in Paynter 2000).

E. Roosevelt se je aktivno ukvarjala s preobiljem vprašanj o pravicah manjšin, o žalostnem stanju brezposelnih, o pravicah žensk, o težavah mladih, o ublažitvi vojne in o civilnih pravicah. Njeno mnenje o teh vprašanjih je bilo povsem neodvisno od njenega moža. Njena neomajna zavzetost za ureditev civilnih pravic v času vojne je celo sprožala napetost med njo in ostalim osebjem Bele hiše (Gould v Eksterowicz in Paynter 2000). Še posebej po odkritju močeve nezvestobe je E. Roosevelt težila k lastni neodvisnosti in samostojnosti (Godwin v Eksterowicz in Paynter 2000). Njuno partnerstvo je bilo tako predvsem profesionalno, torej delno partnerstvo. Položaj, ki ji ga lahko pripišemo, se nahaja nekje med pokroviteljskim in avtonomnim statusom (Eksterowicz in Paynter 2000).

Po odhodu E. Roosevelt iz Bele hiše, leta 1945, je bila vloga prve dame za vedno drastično spremenjena. Osnovala jo je ločeno od predsedovanja in jo s svojo odkritostjo, poštenostjo, aktivnostjo in jasnostjo naredila neodvisno, vendar povezano z Ovalno pisarno. Za vedno je spremenila narodova pričakovanja do prve dame. Poslej so v Beli hiši želeli videti aktivno žensko. Pasivna in samotarska prva dama se je poslovila za vedno (Eksterowicz in Paynter 2000).

Bess Truman (prva dama med letoma 1945 in 1953) v moževih kampanjah ni igrala vidnejše vloge, vendar si je kljub temu v Beli hiši izborila svoje mesto. Najverjetneje je naredila napako, ko je zavračala prirejanje tiskovnih konferenc in zato ni nikoli zares razvila delovnega odnosa z mediji (Gould v Eksterowicz in Paynter 2000). Do novinarjev, fotografiranja in dajanja izjav je imela zelo odklonilen odnos. Zato ni presenetljivo, da je na vprašanja o pojmovanju vloge prve dame pogosto odgovarjala z »brez komentarja«. Zelo malo je tudi pripomogla k profesionalizaciji dela prve dame. Sama je menila, da je glavna vloga prve dame, da mirno sedi ob možu, je tiho in pazi, da je njen klobuk na svojem mestu (Eksterowicz in Paynter 2000).

B. Truman bi tako najlažje prisodili položaj satelita, njena partnerska vloga pa ustreza tipu partnerka iz zakulisja (Eksterowicz in Paynter 2000).

Tudi Mamie Eisenhower (prva dama med letoma 1953 in 1961) ni želela javnega blišča. Bila je ženska iz ozadja, brez velikih ambicij. Težave z zdravjem so samo še povečevale njeno željo po zasebnosti (Gould v Eksterowicz in Paynter 2000). Zaslužna je za

povečanje števila osebja v uradu prve dame, kar predstavlja velik prispevek k profesionalizaciji dela prve dame (Eksterowicz in Paynter 2000).

Robert P. Watson kategorizira M. Eisenhower kot partnerko v zakonu. V sferi politike posameznih področij je zaradi svojih skromnih aktivnosti dosegla zgolj položaj satelita (Eksterowicz in Paynter 2000).

Jacqueline Kennedy (prva dama med letoma 1961 in 1963) predstavlja prehodno figuro v študijah prvih dam. Bila je uporna borka in nikoli ni zares razkazovala svojih političnih interesov. Njena prioriteta je bila obnova Bele hiše in uveljavitev umetnosti v ZDA. Njen odnos z mediji je bil za slednje nekoliko težaven, saj je za svoje otroke neomajno zahtevala zasebnost (Gould v Eksterowicz in Paynter 2000). V času J. Kennedy je urad prve dame doživel pravi razcvet. Zaposlila je celo prvega predstavnika prve dame za odnose z javnostmi (Eksterowicz in Paynter 2000). Njeni interesi so bili pretežno feministični, vendar je vedno podpirala moža pri njegovih podvigih. Ravno tako je brez sramu lobirala v Kongresu za doseg svojih ciljev (Eksterowicz in Paynter 2000). Pritiče ji pokroviteljski status in kategorija partnerke v zakonu.

Lady Bird Johnson (prva dama med letoma 1963 in 1969) je bila zelo aktivna prva dama. Zgodaj se je začela izobraževati o predsedniški politiki, saj je kot žena podpredsednika pogosto nadomeščala J. Kennedy pri njenih dolžnostih. In ko je L. B. Johnson postala prva dama, so neprecenljive izkušnje delale v njen prid (Eksterowicz in Paynter 2000).

Njen zakon je bil naporen, zaradi moževe dominantne narave in nezakonskih ljubezenskih razmerij, vendar jima je uspelo vzpostaviti profesionalno partnerstvo, temelječe na medsebojnem političnem spoštovanju. L. B. Johnson je možu pogosto svetovala pri pripravi govorov, pri imenovanjih in kampanjah in mu tako služila kot zaupna politična svetovalka. Zelo se jeanimala za nepismenost, revščino in civilne pravice pa tudi za estetiko Bele hiše in njene okolice. Imela je svojo predstavnico za odnose z javnostmi, saj se je zavedala, da so dobri odnosi z mediji bistveni za uspešnost njenih prizadevanj (Eksterowicz in Paynter 2000).

Visoko profesionalen odnos med zakoncema Johnson je pripomogel k napredku položaja prve dame in k večji profesionalizaciji urada prve dame. Čeprav L. B. Johnson lahko pripišemo pokroviteljski položaj, je pri njej možno opaziti sledi neodvisnosti in avtonomije (Eksterowicz in Paynter 2000).

Pat Nixon (prva dama med letoma 1969 in 1974) je s svojim možem razvila zelo topel in tradicionalen odnos. R. P. Watson tip njunega partnerstva poimenuje partnerstvo v zakonu (Eksterowicz in Paynter 2000).

P. Nixon ni bila ljubiteljica politike in političnih kampanj, vendar se je, čeprav proti svoji volji, udeleževala pomembnih političnih dogodkov. Želela se je čim bolj izmikati publiciteti, a se potovanjem in delu ambasadorke Nixonove administracije kljub temu ni odpovedala (Robertson v Eksterowicz in Paynter 2000). Političnih ambicij sama ni imela, najbolj prizadevno je spodbujala le povečevanje prostovoljstva pod pokroviteljstvom predsednika. Njene najpogostejše aktivnosti so bile usmerjene k podpori moževega predsedovanja in njegovih ciljev. Na zasebni ravni zakonca Nixon nista bila neločljivo povezana, med njima sta pogosto vladala napetost in tudi nezaupanje. P. Nixon je še ena prva dama, ki je v času svojega službovanja dosegla status satelita (Eksterowicz in Paynter 2000).

Zakonca Ford sta bila znana po zelo spoštljivem partnerstvu. Betty Ford (prva dama med letoma 1974 in 1977) je bila vneta zagovornica enakopravnosti in spretna svetovalka svojemu možu. Lahko ji pripišemo delno partnerstvo (Eksterowicz in Paynter 2000).

Odnos med zakoncema Carter je bil profesionalno in zasebno visoko razvit. Bila sta najboljša prijatelja in poslovna partnerja, ki sta razvila visoko stopnjo medsebojnega spoštovanja in občudovanja. V takšnem zakonu se je Rosalynn Carter (prva dama med letoma 1977 in 1981) lahko osebno kakovostno razvila. Kot prva dama je tako znala poskrbeti, da so jo v svetu politike jemali resno. V moževih kampanjah je aktivno sodelovala in bila vplivna kot predsednikova svetovalka. R. Carter je imela jasno in neodvisno od mnenja svojega moža oblikovana stališča o smrtni kazni in splavu. Še preden je postala prva dama, se je aktivno vključevala v reševanje problemov, povezanih z ureditvijo zakonodaje v zvezi z duševnim zdravjem. Njuno razmerje se

giblje od pokroviteljskega razmerja preko popolnega partnerstva tja do statusa avtonomije (Eksterowicz in Paynter 2000).

R. Carter je bila tudi uspešna organizatorica. Reorganizirala je urad prve dame in vanj vključila nove resorje, kot so projektno delo, odnosi z mediji, raziskave. Urad prve dame je tako postal visoko organizirana in profesionalizirana enota, močno povezana z uradom predsednika. Vse naslednje prve dame so se zgledovale po njej (Patterson v Eksterowicz in Paynter 2000).

Nancy Reagan (prva dama med letoma 1981 in 1989) je bila v nasprotju z večino prvih dam, ki so bile aktivne tako v politiki kot v svojem zakonu, predana predvsem podpiranju svojega moža. Bila je torej partnerka iz zakulisja. Bila je zelo zaščitniška do svojega moža, nadzorovala je njegov urnik, še posebej po poskusu atentata. Njun odnos se tako uvršča nekje vmes med satelitski in pokroviteljski položaj (Eksterowicz in Paynter 2000).

Barbara Bush (prva dama med letoma 1989 in 1993) se je politiki posameznih področij in politiki nasploh približala na bolj tradicionalen način. Zvesto je podpirala svojega moža in se vključevala v živahne kampanje v podporo ostalim republikanskim kandidatom v bitkah za sedeže v Kongresu. Njena prioriteta v času opravljanja vloge prve dame je bil problem nepismenosti. Za zmanjšanje in odpravo te problematike se je zavzemala povsem samostojno. Zakonca sta drug drugega globoko spoštovala in si zaupala. B. Bush je bila partnerka iz zakulisja (Eksterowicz in Paynter 2000).

Za ne-partnerko lahko označimo Jane Pierce (prva dama med letoma 1853 in 1857), ki s svojim možem sploh ni želela v Belo hišo in se za delo prve dame sploh ni zmenila.

Za Hillary Rodham Clinton (prva dama med letoma 1993 in 2001) je bila značilna pripadnost aktivizmu in reševanju družbenih problemov, ki močno spominja na E. Roosevelt. Na socialnem, političnem in pravnem področju je bila zelo aktivna, še preden je postala prva dama (Eksterowicz in Paynter 2000).

Njen zakon je bil trden, zakonca sta, že od kar sta se spoznala, delovala usklajeno, premagala sta mnoge ovire. Njuno razmerje brez dvoma označuje popolno partnerstvo.

Predsednikove prioritete so bile prednosti prve dame in obratno. H. R. Clinton je bila predsednikova najtesnejša svetovalka. Predsednik ji je zaupal reševanje pomembnih problemov na ravni države, požrtvovalno je sodelovala v vseh njegovih kampanjah, tesno je sodelovala s člani Kongresa, celo pričala je pred Kongresom (Eksterowicz in Paynter 2000).

Status H. R. Clinton nedvomno kaže na veliko mero neodvisnosti in avtonomije, ki se rahlo meša s pokroviteljskim statusom (Eksterowicz in Paynter 2000).

Izobrazba, aktivnosti, politično nagnjenje, izkušnje in zakonsko partnerstvo H. R. Clinton je znatno vplivalo na delo urada prve dame. V času, ko je bila ona prva dama, je urad prve dame dosegel profesionalizacijo dela v pravem pomenu besede in besedna zveza prva dama je dobila povsem nov pomen (Eksterowicz in Paynter 2000).

4.4 Vloge prve dame in pravila igre

Prva dama kot *rekrutka* je uporna, nekako pogubna za politično življenje. Je nekdo, ki je bil zaradi zakona prisiljen stopiti v politiko. Tak primer bi lahko bila Margaret Taylor (prva dama med letoma 1849 in 1850), ki je v moževi inavguraciji videla zgolj zlo, ki je skrajšalo čas, ki sta ga sicer preživela skupaj pa tudi njegovo življenje, zaradi nepotrebnih skrbi in odgovornosti. V to kategorijo spada tudi J. Pierce, ki je na selitev v Belo hišo pristala zato, ker je menila, da bo očetovo predsedovanje koristilo karieri njunega sina, ki pa je še pred inavguracijo preminil. Z žalovanjem je nato opravičevala svojo popolno pasivnost (Anthony v Wekkin 2000). Pozneje bi bili mediji in širša javnost seveda kritični in neprizanesljivi do takšne prve dame (Wekkin 2000).

Vendar je predsednikova podpora prve dame vsekakor nujna, če ta želi opravljati kakršno koli pomembnejšo politično vlogo (Wekkin 2000).

Prva dama kot *ščit* je klasična zakonska partnerica, ki ima najraje svojo vlogo žene, matere, skrbnice in tolažnice, ki je predana skrbi za potešitev predsednikovih potreb. K vzponu moževe politične kariere prispeva s skrbjo za njegovo nepolitično blagostanje, pozorno spremlja njegove sodelavce, podpornike in tekmece. Dolley Madison je s svojo

vlogo ščita osnovala kalup za bodoče gostiteljice v Beli hiši (Caroli in Anthony v Wekkin 2000). Prva dama ščit je bila tudi Mary Lincoln (prva dama med letoma 1861 in 1865). Njena največja politična spretnost je bila zaznati tiste, ki so se želeli njenemu možu približati zgolj iz koristoljubja. Vendar je pri tem svojem početu povzročila prav toliko težav, kolikor jih je uspela rešiti. V to kategorijo sodi tudi N. Reagan, ki je možu vselej prišepetavala, kadar ni slišal novinarskih vprašanj, se v zvezi z datumi predsednikovih potovanj posvetovala z astrologi in se z osebjem Bele hiše borila proti organizaciji pomembnejših dogodkov ob nenaklonjenih datumih. V kalup ščita spada tudi Edith Galt Wilson (prva dama med letoma 1915 in 1921), ki ji je bila očitana vladavina žensk, saj je izredno strogo omejila dostop do predsednika po tistem, ko je preživel napad kapi. Toda vse omenjene dame so imele s svojimi soprogi razvit topel odnos, ki je temeljil na tesni medsebojni povezanosti in skrbi, kar pomeni, da narava prvih dam ni ogrožala ne zakonov ne predsednikovega političnega udejstvovanja (Anthony v Wekkin 2000).

Prva dama kot *kurtizana* ne išče svojega mesta v politiki, vendar igra vlogo vratarja, ki čuva vrata politične elite. Najboljši primer prve dame kurtizane je Julia Grant (prva dama med letoma 1869 in 1877), ki je povzročila več odpuščanj iz Bele hiše kot katera koli druga prva dama in na njihova mesta postavila sebi ljube kandidate (Anthony v Wekkin 2000).

Zavezanost takšni vlogi seveda predvideva mnoge negativne odzive na tovrstne spletke in povzroča pritisk na predsednika z vseh strani. Izključeni niso niti t. i. žvižgači, ki množičnim medijem radi postrežejo s pikantnimi zgodbami, ki nato seveda ustvarjajo škodljivo medijsko pozornost do prve dame (Anthony v Wekkin 2000).

Prva dama *zaupnica* je predsednikova najožja svetovalka v večini, če ne kar v vseh vidikih umetnosti vodenja državnih poslov. Zaupnica se vidi kot predsednikov »drugi jaz« (alter ego). V to skupino prvih dam sodijo Abigail Adams (prva dama med letoma 1797 in 1801), Sarah Polk (prva dama med letoma 1845 in 1849) in Rosalynn Carter (Wekkin 2000).

A. Adams je z možem razvila popolno politično partnerstvo in sodelovala pri njegovih najpomembnejših odločitvah. Vendar je bila diskretna. Urednikom časopisov je pogosto

pošiljala pisma z zelo natančnimi navodili za objavo, da iz teksta ne bi bilo razvidno, da je ona avtorica. Menila je namreč, da se ženska nikoli ne sme kopati v slavi na račun moža, ne glede na to, kako briljantne so njene sposobnosti (Anthony v Wekkin 2000).

S. Polk je bila predsednikova najboljša svetovalka. Povezovala se je s člani Kongresa, se udeleževala njihovih razprav, izdelovala izrezke (»clipping«), pisala in prepisovala predsednikove govore in vplivala na njegove odločitve. Predsednik sam jo je poimenoval »najboljša svetovalka« (Anthony v Wekkin 2000).

Tudi R. Carter je bila predsednikova največja zaupnica. Razen nekaj velikih skrivnosti in občutljivih varnostnih zadev, je bila seznanjena z vsem, kar se je dogajalo v državi (Carter v Wekkin 2000).

Prva dama kot *vladarjeva namestnica* izvaja namestniško avtoriteto, nadomešča vladarja. Ta tip se nekoliko prekriva s tipom prve dame kot ščita, saj se prva dama v času predsednikove odsotnosti ali bolezni aktivno vključi v načrtovanje moževih nalog (Wekkin 2000).

Predsednikova senca je podvrsta tipa prve dame kot vladarjeve namestnice, kjer prva dama s svojim možem in najožjim krogom njegovih svetovalcev tekmuje za politični vpliv. Takšen primer je E. Roosevelt, ki je bila zelo tekmovalna v okviru vzpostavitve socialne politike v državi. Tovrstno rivalstvo je mogoče le, če ima prva dama lastne politične vire neodvisnosti, kakor je denimo E. Roosevelt imela svojo kolumno ali H. R. Clinton svojo feministično bazo (Wekkin 2000).

Sopredsednica je priznana kot predsednikova politična partnerka. Prva dama je v tem primeru znanstvenica, katere politično bistrost predsednik odkrito spoštuje. Tip sopredsednice je bila nedvomno H. R. Clinton. Njen urad je bil najbolj razvit, izpopolnjen in profesionalen doslej (Wekkin 2000). Predsednik ji je zaupal vodenje resnično velikih in pomembnih projektov, kakršna je bila denimo reforma zdravstvenega sistema.

Prva dama je kompleksna institucija. Biti hostesa že dolgo ni več dovolj (Wekkin 2000). Obvladati mora odnose z mediji, odnose s sočlovekom, politično ozadje domovine in

aktualne politične dogodke v svetu ter razumeti specifične in probleme družbe, v kateri živi.

4.5 Družabna vloga prve dame

Služiti kot gostiteljica Bele hiše je bila prva naloga vseh ameriških prvih dam od Marthe Washington dalje. Prva dama naj bi torej bila predsednikova družabna in obredna partnerka (Mayo 2000).

Svojo vlogo in položaj v družbi so prve dame sprva vzpostavljale in razvijale preko družabnih dogodkov. Tako so spoznavale različne ljudi in v stikih z njimi nabirale izkušnje. Sčasoma so se naučile v svojo korist in v korist predsednika spretno lobirati pod krinko zabave in lahkotnosti kramljanja (Mayo 2000).

Predsednikova palača je namreč postala središče družabnega življenja v glavnem mestu in nacionalni oder politike in diplomacije, kjer se spajajo politična moč, kulturni dosežki in pisanje zgodovine, ki proizvajajo praznično eleganco družabne funkcije Bele hiše. Predsednik si s tem ustvarja politične in osebne odnose, utrjuje odnose s Kongresom, sodstvom in diplomatskim telesom ter spoznava pomembneže. Družabni dogodki na najvišji ravni so primarna sredstva za opaznost prve dame (Mayo 2000).

Ženska, ki je družabna in politično iznajdljiva obenem, ima dobre obete za učinkovito uveljavitev moževih političnih namer in za strukturiranje privlačne podobe predsednikove administracije. Ta podoba, najsi bo osebna ali nacionalna, sporoča človekova najgloblja zavedanja sebe, vrednote in integriteto posameznika (Mayo 2000).

4.6 Prva dama kot javna poročevalka

Prva dama, ki zna učinkovito uporabljati javni govor, medije in se spretno izražati, je zmožna narediti močan vtis na javnost in s tem vplivati na njihovo vest, mnenja in ravnanja (Gutin 2000).

4.6.1 Spol in jezik

Ženski stili in cilji sporazumevanja se precej razlikujejo od moških. Ženske pogosteje govorijo in slišijo jezik intimnosti in povezanosti, medtem ko moški pogosteje govorijo in slišijo jezik neodvisnosti in položaja (Tannen v Renzetti in Curran 1995, 152).

V pogovoru med spoloma skušajo moški gospodovati na vsaj tri načine:

- govorijo več,
- med govorjenjem žensko prekinejo večkrat, kakor ženska njega,
- pogovor je navadno osredotočen na teme, ki so jih predlagali sami (McConnell-Ginet in Edelsky v Renzetti in Curran 1995, 152).

Tudi za neverbalno sporazumevanje med spoloma je značilno gospodovanje. Moški poseduje več prostora in pogosteje vdira v ženski osebni prostor, s tem da stoji preblizu sogovornice, se je dotika in strmi vanjo. Ženska pri tem odvrta pogled, vendar se pogosteje smeji, ne glede na to kakšne volje je. Žal je ta gesta družabna in podložna obenem (Henley v Renzetti in Curran 1995, 152).

Raziskave istospolnih pogovorov kažejo, da v izključno ženskih skupinah ženske govorijo več kot moški v izključno moških skupinah. Ženski pogovori so bolj družabni, posamezen prispevek k pogovoru je opaznejši. Moški pogovori so zvečine tekmovalni, manj družabni in bolj individualistični. V splošnem moški posedujejo več nadzora pri individualnih pogovorih, medtem ko se ženske zelo dobro znajdejo v skupinskih pogovorih (McConnell-Ginet, Tannen in Stanback v Renzetti in Curran 1995, 152).

Ženske in moški pogosto napačno razlagajo izjave in geste nasprotnega spola, kar vodi v medosebne napetosti in nasprotja v intimnih razmerjih in v nerazumevanje v javnih in poklicnih okoljih (Tannen v Renzetti in Curran 1995, 152–153).

Če se želi ženska izogniti šumu v sporazumevanju s prevzemanjem moškega načina interakcije, je nemudoma videti manj ženska in naduta (Lakeoff v Renzetti in Curran 1995, 153).

Obstaja večja verjetnost, da bo moški dobil priložnost za izražanje lastnih stališč pred žensko, saj so bolj borbeni. Tudi ko imata spola različen pogled na neko problematiko, obstaja večja verjetnost, da bo ženska razumela stališče moškega kot obratno. Ženske se pogosteje zavedajo, da njihovo mnenje ne more biti vedno in povsod univerzalno sprejeto (McConnell-Ginet v Renzetti in Curran 1995, 153).

4.6.2 Spol in mediji

Mediji dajejo publiki tisto, kar ta pričakuje, želi in zahteva. Ta pogled se imenuje odbojna hipoteza, ki izpostavlja, da mediji zrcalijo obnašanja, odnose, vrednote in norme, ki prevladujejo v družbi (Renzetti in Curran 1995, 154).

Mediji izbirajo, katerim temam bodo namenili pozornost in mediji so tisti, ki povedo, kaj je pomembno in kaj ni. So mnenjski voditelji (Baehr v Renzetti in Curran 1995, 154).

Za večino ljudi so mediji ključni vir informacij. Ljudje, ki večino prostega časa preživijo ob spremljanju medijskih vsebin, medijska sporočila pogosto sprejemajo kot dejstva. Vendar so mediji ženske tradicionalno spregledovali, jih niso jemali resno ter jih zavračali (Renzetti in Curran 1995, 155).

Časopisi običajno niso nagovarjali žensk neposredno, če že, je bilo to na pokroviteljski ali opravljen način. Novice o ženskih aktivnostih in dogodkih so bile navadno uvrščene na lahkotnejše strani časopisa, med t. i. mehke novice (Renzetti in Curran 1995, 155).

Televizija je najbolj priljubljen medij. Je poceni, dostopna skorajda vsem, gledalcu omogoča visoko stopnjo udobja in zasebnosti in od njega ne zahteva posebnih znanj. Za ustvarjanje TV programa je dolgo časa veljalo, da igrajo ključno vlogo moški. Ženske so se na televiziji namreč starale precej hitreje od moških. Za žensko je bil izredno pomemben vitek stas, urejenost in privlačnost. Sivolasi moški niso motili nikogar (Renzetti in Curran 1995, 155).

Tudi tu se je o ženskah poročalo v glavnem v zvezi z gospodinjstvom, skrbjo za družino in dom. Redko so bile ženske prikazane na svojem delovnem mestu. Za mnenje o reševanju perečih vprašanj so še vedno raje povprašali moškega, ki je veljal za bolj preudarnega (Renzetti in Curran 1995, 155).

4.7 Načini javnega komuniciranja prvih dam

Na podlagi študije ameriških prvih dam lahko njihove načine javnega sporazumevanja razdelimo v tri skupine:

- Prva dama kot *družabna gostiteljica svečanih dogodkov*, za katero so značilni omejeni stiki z javnostmi. V to skupino sodijo Florence Harding, Grace Coolidge, Bess Truman in Mamie Eisenhower.
- Prva dama kot *odkrita govornica*, za katero so značilne obsežne sporazumevalske dejavnosti. Odkrita govornica se dobro zaveda potrebe po deljenju mnenj s širšo javnostjo. V to skupino sodijo Lou Hoover (prva prva dama, ki je javnost nagovorila preko radia), Jacqueline Kennedy, Pat Nixon in Barbara Bush.
- Prva dama kot *politična namestnica in neodvisna zagovornica*, ki v korist svojih načrtov (projektov) učinkovito in prepričljivo uporablja vse razpoložljive komunikacijske kanale. V to skupino sodijo Eleanor Roosevelt, Lady Bird Johnson, Betty Ford, Rosalynn Carter in Hillary Rodham Clinton (Gutin 2000).

Največji napredek v veččinah sporazumevanja je uspel N. Reagan, ki je svoj mandat začela kot družabna gostiteljica svečanih dogodkov, se nato razvila v odkrito govornico, po poskusu atentata na njenega moža pa je postala nepopustljiva politična namestnica in neodvisna zagovornica projektov Bele hiše (Gutin 2000).

4.7.1 Družabna gostiteljica svečanih dogodkov

Javni nastopi F. Harding, G. Coolidge, B. Truman in M. Eisenhower so bili izredno omejeni. Nikoli niso imele govorov, nobena ni nikoli odkrito zagovarjala kakšnega stališča in nikoli niso sodelovale v političnih kampanjah. Njihovi odnosi z javnostmi so bili neproduktivni. Nikoli niso poskušale vplivati na vest državljanov. Obetavnih

možnosti položaja prve dame niso izkoristile niti za opozarjanje na težave v družbi, kaj šele za izboljšanje položaja manj srečnih članov družbe, skratka bile so pasivne (Gutin 2000).

F. Harding (prva dama med letoma 1921 in 1923) ni nikoli poskušala navezati stikov z ameriško javnostjo. Njene aktivnosti so bile večinoma vezane zgolj na svečane dogodke, pri čemer se je zelo dobro zavedala simboličnega pomena svojega položaja prve dame (Gutin v Gutin 2000).

G. Coolidge (prva dama med letoma 1923 in 1929) je na zahtevo svojega moža privzela podobo svečanega dostojanstva. Dogovorila sta se, da v javnosti ne bo nikoli vozila avtomobila ali plesala. Prepovedano ji je bilo izražati lastna mnenja o aktualnem političnem dogajanju. Predsednik Coolidge je bil prepričan, da ženska nima mesta v javnem življenju, zato je ženi prepovedal dajanje intervjujev, prepovedano je bilo celo citiranje njenih izjav. Toda mediji so ji bili kljub temu naklonjeni in so o njej pisali odobravalno (Gutin 2000).

B. Truman je bila najmanj aktivna prva dama 20. stoletja. V svojo novo vlogo prve dame je vstopila z velikim strahom pred prihodnostjo. Želela se je zgledovati po E. Roosevelt, vendar ji to ni uspelo. Denimo, svojo prvo tiskovno konferenco je tik pred zdajci prestrašeno odpovedala. Sodelovanje z novinarji je sprejela samo, kolikor so ji pred intervjujem predložili svoja vprašanja. Nikoli ni imela nobenega govora ali dajala izjav v javnosti. V času predsedniške kampanje leta 1948 je množicam zgolj pomahala (Gutin 2000).

M. Eisenhower je nekoč izjavila: »Ike se bori v vojni, jaz pa obračam zrezke«. Najverjetneje je bila ta filozofija tudi vodilo njenih komunikacijskih aktivnosti, saj je v času, ko je bila prva dama, imela le en kratek govor in se izmikala zagovarjanjem svojih stališč. V času predsedniških kampanj, v letih 1952 in 1956, po zgledu B. Truman, ni izustila niti besede. Najbolje se je počutila v domačem okolju, vendar se je kljub temu dobro znašla na svoji edini tiskovni konferenci leta 1953, čeprav ni želela govoriti o ničemer zares pomembnem. Njena osebna tajnica se je zelo trudila ohranjati fizično distanco med prvo damo in novinarji. Vendar, kadar jim je le uspelo priti blizu, je bila

M. Eisenhower topla in prijazna sogovornica, pripravljena odgovarjati na zastavljena vprašanja (Gutin v Gutin 2000).

Kljub pasivni vlogi javnega poročevalca sta bili v mnogih pogledih F. Harding in B. Truman odlični svetovalki svojima možema. Prva je možu pogosto svetovala o pomilostitvah zapornikov, bila je zelo kritična do njegovih govorov. Druga je bila predsednikova najožja politična zaupnica. Obe dami sta bili v zasebni sferi aktivni, v sferi javnega življenja pa sta ohranjali podobo molčečnosti (Gutin 2000).

4.7.2 Odkrita govornica

L. Hoover, J. Kennedy, P. Nixon in B. Bush so vlogo prve dame od družabne gostiteljice razvile v odkrito govornico. Vse štiri so velik del svojega življenja preživele v soju žarometov in se tako seznanile z zahtevami medijev in potrebami javnosti. Veliko svojega časa so namenile razmišljanju o izboljšavah komunikacijskih poti, da bi njihova sporočila kar se da nemoteno dosegla naslovnike. L. Hoover in B. Bush sta bili večji formalnih govorov, J. Kennedy in P. Nixon sta se raje posluževali krajših komentarjev. L. Hoover in J. Kennedy sta za prenos svojih idej najpogosteje uporabljali radio in televizijo. J. Kennedy in P. Nixon sta za uveljavitev projektov Bele hiše uporabljali tudi tiskane medije. B. Bush se je zavedala, da mora za doseg svojih ciljev v boju proti nepismenosti izkoristiti naraščajočo moč medijev. Imela je mnogo govorov, redno je dajala izjave za javnost, brala pravljice na radiu in veliko potovala (Gutin 2000).

Aktivnosti odkrite govornice so bistveno manj učinkovite od aktivnosti politične namestnice in neodvisne zagovornice, vendar so znatno pripomogle k rasti in širitvi vloge prve dame (Gutin 2000).

Pri vsem tem je seveda potrebno upoštevati tudi dejstvo, da je vsaka poznejša generacija bolj večča sodelovanja z mediji, saj so slednji iz leta v leto bolj prisotni pri socializaciji posameznika. Mlajši rodovi torej odraščajo skupaj z mediji in sodobno tehnologijo, in tako lažje premagujejo strah pred javnim nastopom.

L. Hoover (prva dama med letoma 1929 in 1933) je bila ob vstopu v Belo hišo učinkovita in navdušena javna govornica. Javni razgovori je nikoli niso spravili v zadrego. Bila je prva prva dama 20. stoletja, ki je imela uradne govore. Bilo jih je petnajst, navezovali so se na različne teme in bili predstavljeni različnim javnostim. Med drugim je v svojih govorih izražala podporo moževim programom za omilitev krize v času velike depresije. Aprila 1929 je kot prva prva dama javnost nagovorila preko nacionalnega radia (Gutin 2000).

Njen odnos z novinarji ni bil niti prijeten niti pretirano produktiven. Vedela je, da so novinarji potrebni, vendar so bili po njenem mnenju nujno zlo. Menila je, da so njihova pisanja pogosto nepravilna in neutemeljena. Zato ni nikoli privolila v intervju ali navedbo njene izjave. Vstran od novinarjev se je držala celo leta 1932, v času moževe predsedniške kampanje, čeprav bi mu takrat pozitivna publiciteta še kako koristila (Gutin 2000).

J. Kennedy je bila uporniška javna govornica, ki se je dobro zavedala vrednosti in pomena medijskega sporočanja. Bila je zelo natančna glede časa, ki ga je namenjala medijem, saj sta bila zanjo otroka na prvem mestu in ju nikakor ni želela zapostavljati. V ZDA ni nikoli imela govora, le v tujini je novinarjem namenila nekaj krajših komentarjev. Za njeno največje delo v medijih se šteje televizijska oddaja o prenovi Bele hiše, ki jo je organizirala, in novosti tudi predstavila javnosti v oddaji za National Geographic (Gutin 2000).

P. Nixon je v svojih javnih nastopih največ časa namenjala spodbujanju prostovoljnega dela za pomoč sočloveku. Razumela je pomen kakovostne komunikacije s širšo javnostjo, toda nikoli ni imela govorov in premalo se je zavzemala za popularizacijo projektov Bele hiše. Največ uspehov je požela na svojih potovanjih po svetu in tako postala najbolj »potujoča« prva dama (Gutin 2000).

B. Bush je v Belo hišo prinesla veliko izkušenj tudi o javnem nastopanju. Priučila se je govorništva in ravnanja z novinarji. V javnosti je najpogosteje opozarjala na problematiko nepismenosti. V ta namen je veliko potovala in spretno izkoriščala zanimanje medijev za njen obisk v posameznem kraju. Vsako nedeljo je na radiu za petnajst minut otrokom brala pravljice. Kasete z njenim glasom so bile prodajna

uspešnica, denar pa se je stekal v sklad za boj proti nepismenosti. Novinarji so ji bili naklonjeni. Redko se je izmaknila kakšnemu vprašanju, vedno je bila neposredna. Občasno je novinarje povabila na okroglo mizo v Belo hišo. V času, ko je bila prva dama, je zabeležila preko štiristo govorov, komentarjev, opazk in izmenjav mnenj. Nobenega dvoma ni, da je razumela pomen učinkovite komunikacije (Gutin 2000).

4.7.3 Politična namestnica in neodvisna zagovornica

Politična namestnica in neodvisna zagovornica je znala uporabiti vsa razpoložljiva sredstva prepričevanja, z namenom vplivati, izobraziti in narediti vtis na mentaliteto ameriških državljanov. E. Roosevelt se je v želji po delitvi lastnega mnenja s širšo javnostjo posluževala cele vrste govorov, tiskovnih konferenc, radia, predavanj, člankov v časopisih in revijah ter knjig. L. B. Johnson, B. Ford, R. Carter in H. R. Clinton so svojim medijskim aktivnostim dodale še televizijo in dokumentarni film (Gutin 2000).

E. Roosevelt je verjela, da bi v demokratični družbi morali biti vsi možni kanali komunikacije odprti, živahni in solidarni (Lash v Gutin 2000). Tako se je pri svojem delu posluževala vseh razpoložljivih komunikacijskih poti, ki bi ji utegnile koristiti pri doseganju zastavljenih ciljev. Bolj kot vsaka druga prva dama 20. stoletja se je zavedala vrednosti učinkovitega govora, dobrih odnosov z mediji in privlačnih stolpcev v časopisih. Med letoma 1933 in 1945 je imela skoraj 1.400 govorov, predavanj in radijskih prenosov (Gutin 2000).

Kot javna govornica je bila brez primere. Bila je spretna in prilagodljiva govornica, ki je znala svoj način sporočanja približati vsaki skupini poslušalcev. Mnogi njeni govori so bili improvizirani, zadostoval ji je zgolj očrt. Med letoma 1934 in 1942 je bila redna gostja na radiu, med drugim je govorila tudi o tem, kdaj naj bi ženska postala predsednica ZDA. Sčasoma so postajale njene teme vse bolj drzne in neodvisne. V začetku druge svetovne vojne je odkrito opozarjala na probleme antisemitizma in na vprašanje nacionalne morale. Pri svojem radijskem delu je bila tako uspešna, da jo je družba NBC leta 1939 poimenovala »Prva dama radia« (Lash v Gutin 2000).

Marca 1933 je E. Roosevelt uvedla tiskovne konference izključno za ženske novinarke. Moški novinarji so se temu seveda posmehovali, toda vse do aprila 1945, je bila vsak ponedeljek, ko je bila v Washingtonu, v Beli hiši tiskovna konferenca, na kateri so sodelovale samo novinarke (Lash v Gutin 2000).

Sčasoma se je lotevala resnejših tem, kot so gospodarstvo, plače učiteljev, podjetja, v katerih delajo slabo plačani delavci in druga svetovna vojna (Gutin 2000).

E. Roosevelt je priredila 353 tiskovnih konferenc in v dvanajstih letih raziskala stotine perečih tem (Chadakoff v Gutin 2000). Nobena druga prva dama ni novinarskih konferenc uporabljala tako za podajanje novic, kot tudi za izobraževanje ter oblikovanje javnega mnenja (Gutin 2000).

31. decembra 1935 je bila prvič objavljena njena kolumna, z naslovom Moj dan. Sprva je bila deležna več slabih kot dobrih kritik. Vendar je napredovala. Na začetku je bila kolumna objavljena v štiridesetih časopisih, na koncu jo je redno objavljajo že 135 časopisov. Moj dan je tako postal instrument družbene kritičnosti (Hareven v Gutin 2000).

E. Roosevelt je redno prispevala k objavam v tiskanih medijih, v času, ko je bila prva dama, je napisala kar devet knjig. Bila je popolna medijska poročevalka, za dosego javnosti je uporabljala vse medije. Bila je dostopna tako bralcem kot poslušalcem. Malo verjetno je, da bo celo v tehnično dovršenem 21. stoletju še kakšna prva dama tako učinkovita (Gutin 2000).

L. B. Johnson je bila navihana, pragmatična in občutljiva javna govornica. Že na začetku svojega dela prve dame je javnosti dala vedeti, da bo njena vloga najvidnejša v dejanjih in ne zgolj v besedah. Tako je dosegla čistejše okolje v zapostavljenih delih mesta, sajenje rož in dreves, odprtje novih narodnih parkov in rekreacijskih centrov. Večina od njenih 164 govorov je bila posvečena estetizaciji okolja. Njeni govori so bili običajno lepo sprejeti, toda ne vedno. Zgodilo se je tudi, da jo je publika izžvižgala, njeno življenje je ogrožal Ku Klux Klan. A ona je vztrajala (Gutin 2000).

L. B. Johnson ni prirejala novinarskih konferenc, čeprav je bila z mediji v toplih odnosih, a javnost je bila kljub temu dobro obveščena o njenih aktivnostih (Gutin 2000).

Življenje na očeh javnosti je obrusilo njen občutek za javno komuniciranje. Pri govorih, v televizijskih pojavljanjih, v nastopih v političnih kampanjah in srečanjih visokega ranga, je enostavno sijala. Zavedala se je pomena samozavestnega govora in prijaznih objav v medijih. Obdobje, ko je bila prva dama, je še danes videno kot obdobje velikih dosežkov na področju javnega komuniciranja prve dame (Gutin 2000).

Ko je B. Ford izvedela, da ima raka na prsni, se je odločila, da s svojimi izkušnjami seznaniti vse ženske, ki jih je, ali bi jih lahko doletela enaka usoda. Njen odkriti govor o tako boleči temi je dosegel svoj namen, saj je na tisoče žensk ravno zaradi tega opravilo preventivne preglede (Gutin 2000).

B. Ford je bila kljub začetni plahosti neomajna govornica, ki je bila sposobna svoja sporočila prikrojiti potrebam vsakršne publike. V obdobju dveh let in pol, kolikor je trajal njen mandat prve dame, je nanizala sto govorov, pretežno o enakopravnosti, raku, umetnosti in predsedniški kampanji leta 1976. Pogosto se je srečevala z novinarji in odkrito odgovarjala na njihova vprašanja (Gutin 2000).

R. Carter je v Belo hišo prišla dobro pripravljena na naloge, ki so bile pred njo. Zavedala se je pomena medijev in se zato posluževala govorov, televizijskih nastopov in potovanj. Njen odnos do medijev ni bil vedno prijateljski. Do novinarjev je bila vedno oprezna, včasih celo sovražna. Zelo so ji koristile njene izjemne sposobnosti, ki jih je uporabljala za uveljavljanje moževih političnih kampanj (Gutin 2000).

R. Carter ni nikoli zares osvojila javnosti. Vendar je bila razumljena, včasih celo bolj kot njene predhodnice in dobro je razumela delo medijev. Bila je spoštovana, predvsem zaradi svojega dela v zvezi z mentalnim zdravjem (Gutin 2000).

Prva dama ima na razpolago enega najvplivnejših odrov v državi. V zgodovini so ga nekatere zapostavljale, druge so ga spretno izkoristile. Izkoristile so ga za opozarjanje na družbene probleme, na katere so ostali pozabljali. Skozi govore, izjave, televizijske in radijske prenose, tiskovne konference in pisno izražanje je javnost začejala

spoznavati prvo damo in začenjala razumeti, da je prva dama močna javna, družbena in politična figura (Gutin 2000).

4.8 Zapuščina Hillary Rodham Clinton

H. R. Clinton je model popolne prve dame. Zelo dobro se je zavedala, da je družba moškim naklonjena bolj kot ženskam, a je dostojanstveno prevzela delo prve dame. To obdobje je spretno izkoristila, opazovala svet okoli sebe, nabirala izkušnje, se učila, se dokazovala in počakala na trenutek, ko je bila družba vsaj deloma pripravljena na to, da dokončno stopi iz moževe sence. Postala je senatorka. Danes (v letih 2007 in 2008) (pod)predsedniška kandidatka.

Bila je najbolj polarizirana prva dama v zgodovini. Negativnost, ki je pozdravila njeno pojavo, se je začela že med predsedniško kampanjo leta 1992. Velika večina medijskih objav na začetku Clintonovega predsedovanja, je bila negativno, celo tabloidno obarvana in naperjena proti prvi dami. Republikanska stranka je preko sovražnosti do prve dame izražala nestrinjanje s takratnim predsednikom ZDA. H. R. Clinton je bila neomajna in borbena prva dama, zato jo je konservativna javnost doživljala kot grožnjo tradicionalnim družbenim vrednotam (Watson 2000).

Prve dame so bile od nekdaj podvržene neprizanesljivim kritikam javnosti, tiska in političnih nasprotnikov predsednika. Verjetno so bili mnenja, da je prva dama kot ženska lahka tarča. Največ mržnje so bile deležne najbolj protislovne prve dame, kot npr. M. Lincoln, E. Roosevelt in N. Reagan. Sovražnost do H. R. Clinton pa prekaša vse, kar je urad prve dame kdaj izkusil (Watson 2000).

4.8.1 Nova vrsta prve dame?

Začetnica, domnevno nove vrste prve dame H. R. Clinton, je bila sila aktivna predsedniška žena, ki se je strastno zavzemala za določene politične cilje. Bila je predsednikova najtesnejša politična zaupnica in svetovalka ter gonilo njegove več kot uspešne politične kariere. Vendar ni mogoče z gotovostjo trditi, da je bila začetnica

neke nove, izvirne prve dame. Drži, da se je pogumno in profesionalno lotila reforme zdravstvenega sistema, a je bila R. Carter že pred njo zelo uspešna pri delu na področju duševnega zdravja. Ravno tako ji R. Carter konkurira na področju potovanj v imenu Bele hiše. H. R. Clinton je urad prve dame vodila več kot odlično, kot prva dama je bila izvrstna govornica. Vse to lahko pripišemo tudi E. Roosevelt, po kateri se je H. R. Clinton zgledovala. Dobro se je zavedala problemov družbe, v kateri je opravljala delo prve dame in se potrudila za izboljšanje prenekaterih vidikov trpljenja ljudi. In ni bila edina. L. B. Johnson je naredila ogromno dobrega v korist človekovih pravic, Ellen Wilson (prva dama med letoma 1913 in 1914) je člane Kongresa peljala na ogled osiromašenih delov mesta, in tako dosegla vsaj delno izboljšanje življenjskih pogojev temnopoltega prebivalstva. Zakonski osnutek, ki ga je o tej temi pomagala pripraviti, je postal zakon. H. R. Clinton je bila moževa nepogrešljiva svetovalka, a tudi M. Lincoln je možu pomagala zbirati podatke o članih Kongresa; S. Polk je natančno spremljala aktualne politične dogodke o državi in predsedniku predstavljala svoja videnja nastalih problematik; Harry Truman je priznal, da nikoli ni sprejel pomembne odločitve brez posveta s svojo ženo (Watson 2000).

H. R. Clinton torej ni bila inovatorica in izvirna prva dama. Večino tega, kar je pokazala, je bilo »že videno«, toda ne v eni osebi. H. R. Clinton je brez dvoma inteligentna, pogumna in neodvisna ženska z lastnim neomajnim mnenjem, kar je dokazala v času opravljanja vloge prve dame, s tem ko je opozarjala na položaj žensk v družbah po vsem svetu, se na političnem prizorišču enakovredno kosala z moškimi in dokazala, da je tudi ženska lahko uspešna politična figura. S tem je ženskam po svetu dala upanje. Prvo damo je dokončno osvobodila oznake lutka, hostesa in okrasek ter ji pripisala odlike borke in voditeljice.

4.8.2 Nova vrsta predsedniškega zakona?

Zakonska zveza predsedniškega para je od nekdanj pod drobnogledom javnosti. In je tudi vzor. Tradicionalno gre za heteroseksualen par, kjer je moški tisti, ki »hrani« družino. Žena je običajno brez lastne in neodvisne kariere in brez plačane službe. Toda to ni pravilo. Mnogi ameriški predsedniki so poročili bogate neveste, katerih starši so radodarno finančno podpirali njihove politične ambicije. Je pa res, da so v zgodovini

prve dame v glavnem podpirale svojega moža in njegovo politično kariero. Zakonca Clinton sta tu naredila korak naprej. Njuni karieri sta bili tesno prepleteni, ena brez druge skorajda nemogoči. Če bi želeli razumeti predsedovanje Billa Clintona, bi morali najprej razumeti naravo njegovega odnosa z ženo (Watson 2000).

Status H. R. Clinton kot sopredsednice je močno razburil ameriško javnost. Tisti bolj tradicionalni so v njej videli grožnjo osnovni strukturi ameriške družine. Neusmiljeno ambiciozna in neodvisna ženska, kakršna je H. R. Clinton, ki je povrh vsega še trmasto obdržala svoj dekliški priimek, se nikakor ni skladala s podobo popolne žene. Po eni strani je v skladu s svojimi feminističnimi načeli pogosto »nosila hlače v družini«, po drugi strani pa se s temi istimi feminističnimi načeli ni skladalo dejstvo, da se je v korist moževe kariere odpovedala lastni obetavni odvetniški karieri. A je dobro vedela, kaj dela, čeprav je morala na svojih pet minut nekoliko počakati (Watson 2000).

Njun zakon je bil torej multidimenzionalen in osredotočen na Billovo kariero. Dejstvo je, da si H. R. Clinton zasluži vsa priznanja za rešitev njegove skorajda propadle predsedniške kampanje leta 1992. Vendar so bile tudi njene predhodnice nepogrešljive v političnih kampanjah svojih mož. E. Roosevelt, A. Adams, D. Madison, B. Ford, P. Nixon, Caroline Harrison (prva dama med letoma 1889 in 1893), Ida McKinley (prva dama med letoma 1897 in 1901) in Frances Cleveland (prva dama med letoma 1885 in 1886) so bile dragoceno sredstvo političnega prepričevanja na turnejah predvolilnih shodov. Včasih so se na shodih pojavljale same, neodvisno od svojih mož, in tako privabljale predvsem ženske glasove (Watson 2000).

Mnogi predsedniški zakoni so bili zanimivi zaradi nenavadnih kombinacij osebnosti žene in moža. Narava odnosov med zakonci Pierce, Lincoln, Coolidge in Roosevelt je od nekdanj begala raziskovalce, ki so proučevali predsedniške zakone. Vsi ti zakoni so bili determinirani z gospodovalnimi možmi, pogosto so polnili časopisne stolpce, največkrat zaradi moževe nezvestobe, a zakoni so ostajali trdni. Nezvestoba ima v predsedniških zakonih že dolg staž, ravno tako potrpljenje, odpuščanje in zvestoba prvih dam. Tako je tudi zakon Clintonovih vneto služil političnemu namenu, preživel Belo hišo in ni prvi take vrste (Watson 2000).

4.8.3 Zapuščina

Prva dama je neizvoljena, neimenovana in svojo moč dolguje zakonski zvezi. Narava dela urada prve dame, kot produkta zgodovine predhodnic, javnega mnenja, določenih nenaklonjenosti predsedniku in prvi dami, kot nasprotju ustavnega mandata zakonite oblasti, zagotavlja, da je vsako dejanje prve dame podvrženo strogemu ocenjevanju (Watson 2000).

Doba H. R. Clinton in odzivi na njeno opravljanje funkcije prve dame razkrivajo odklonilen odnos ameriških državljanov do žensk, ki razpolagajo z močjo. Kot gostiteljica, okras in najvišja hostesa je bila odlična, a ji je vseeno uspelo zabrisati tradicionalne ločnice med spoloma. Neustrašno se je zavzemala za vprašanja o tem, kako družba gleda na ženske v javnem življenju, zagovarjala dejstvo, da so ženske sposobne najti ravnotežje med družino in kariero ter razpravljala o idejah feminizma. Ustvarila je mikrokozmos spreminjanja položaja žensk v svetu (Watson 2000).

Bila je hostesa, menedžerka v Beli hiši, predsednikova predstavnica, borka v kampanjah, zagovornica bolečih družbenih problemov, politična svetovalka, kreatorka politik, skratka kompleksna in raznolika kot predsedovanje samo. Bila je zavezana politiki in možu. Bila je občudovana in prezirana. Uspela je zabrisati videnje prve dame kot predsednikovega satelita, saj je bila bolj predsednikova hrbtenica. Razvila je svoj razpoznaven in individualen stil (Watson 2000). Dokazala je, da je tudi ženska lahko samozavestna, neomajna, inteligentna, sposobna, bojevitna in zna obenem ohraniti dostojanstvo ženstvenosti. S tem je onemogočila nadaljnje posploševanje o tem, da je prva dama zgolj okras in marioneta.

4.9 Perspektive naroda

Prve dame so bile v ZDA tradicionalno priljubljene. Raziskave javnega mnenja so pokazale, da so bili Američani svojim prvim damam naklonjeni, tudi tistim, ki so se aktivno vključevale v delo moške administracije. V času predsedniške kampanje, leta 1980, je samo 9 % vprašanih izrazilo neodobravajoče mnenje o R. Carter. B. Bush je

leta 1992 kar 85 % anketiranih naklonilo občudovanje. V času Reaganovega predsedovanja je N. Reagan uživala 60 % podporo javnosti (Burrell v Burrell 2000).

Javnomnenjske raziskave so pokazale, da Američani od svoje prve dame pričakujejo bolj tradicionalno naravnano delovanje, vendar so obenem navdušeni nad aktivnimi in samoiniciativnimi prvimi damami. Javnost na splošno sprejema svetovalno politično vlogo prve dame, v kolikor je ta uspešna (Burrell v Burrell 2000).

Januarja 1993, na začetku Clintonove administracije, so raziskave javnega mnenja pokazale, da 59 % vprašanih odraslih Američanov nasprotuje aktivnemu političnemu udejstvovanju trenutne prve dame. Vendar, ko je H. R. Clinton začela z delom na področju zdravstvene reforme, je bilo 59 % Američanov prepričanih, da je primerna za to delo (Walsh v Burrell 2000). Javnomnenjske raziskave so leta 1998 pokazale, da je bila Clintonova v tistem trenutku najbolj priljubljena politična osebnost v državi. Dosegala je 58 % podporo volivcev, medtem ko je podpredsednika Ala Gora podpiralo 53 % vprašanih, predsednika Billa Clintona komaj 41 %, pozitivno mnenje o vodji senata Trentu Lottu je imelo le 30 % volivcev (Thomma v Burrell 2000).

Priljubljenosti prve dame in predsednika sta medsebojno odvisni. Lahko je prva dama priljubljena zaradi odličnega predsedovanja svojega moža, lahko predvsem zaradi lastnih zaslug. Prva dama lahko dviguje ali znižuje predsednikovo priljubljenost in s tem vpliva celo na volilne izide. Prva dama lahko privlači množice, ustvarja pozitivno podobo v medijih, zbira finančna sredstva in vpliva na prijateljsko ali sovražno mnenje manjšin (Burrell 2000).

5 Prva dama v Sloveniji

O položaju prve dame v Sloveniji dr. Miro Cerar s Pravne fakultete pravi, da je zakonsko in formalno neurejen. Zakonski partner je namreč vedno vpleten v delovanje predsednika in bi bilo to področje potrebno zakonsko urediti že pred leti, ko se je izkazalo, da ima predsednikova soproga relativno veliko obremenitev in obveznosti. M. Cerar pravi, da predsednikov zakonski partner po sedanji zakonodaji nima urejenega nobenega posebnega statusa, zato seveda ni dolžan opravljati protokolarnih in drugih

obveznosti, ki se morebiti samodejno pripisujejo njegovi oziroma njeni vlogi. Država se mora zavedati, da je koristno, če ima prvo damo, ki pomaga prevzeti predsedniku pri državnih sprejemih in obiskih del protokolarnih obveznosti. Seveda je pomemben pogoj, da to dobro opravlja. Toda, čeprav prva dama deluje »prostovoljno«, njeno sodelovanje na državnih sprejemih in potovanjih plačuje državni proračun. M. Cerar odgovarja, da financiranje verjetno poteka iz proračuna urada predsednika republike, in se mu to zdi primerno, dokler je poraba za državo koristna in ostaja v normalnih mejah, če bi šlo za razsipavanje in izkoriščanje sredstev v zasebne namene, bi bilo to nesprejemljivo, na kar bi se kritično zagotovo odzvala tudi javnost (Milevoj 2003, 40).

Zakon o zagotavljanju pogojev za opravljanje funkcije predsednika republike o položaju in pravicah zakonca predsednika republike v zvezi z opravljanjem protokolarnih in drugih družabnih obveznosti², govori v 14. členu: »Zakonec predsednika republike ima pravico do mesečnega nadomestila za kritje stroškov, ki jih ima zaradi opravljanja protokolarnih in drugih družabnih obveznosti, v višini 15 % plače predsednika republike.« 15. člen pa pravi: »Zakonec predsednika republike, ki je v delovnem razmerju, ima pravico do plačane odsotnosti z dela za čas, ko opravlja protokolarne in druge obveznosti. V tem času ima pravico do nadomestila plače v višini plače, ki bi jo prejel za delo na svojem delovnem mestu. Zakonec predsednika republike, ki je v delovnem razmerju, lahko za čas trajanja mandata predsednika republike prekine delovno razmerje, pri čemer mu pravice iz delovnega razmerja mirujejo. V tem času ima pravico do mesečnega prejemka v višini 20 % plače predsednika republike, ta čas pa se mu tudi šteje v delovno in zavarovalno dobo po predpisih o delovnih razmerjih in o socialnem zavarovanju. Sredstva za plačilo navedenega mesečnega prejemka in vseh prispevkov se zagotavljajo iz državnega proračuna. Položaj in pravice zakonca predsednika republike po tem zakonu veljajo tudi za osebo, ki s predsednikom republike živi v zunajzakonski skupnosti v skladu s predpisi o zakonski zvezi.« (Zakon o zagotavljanju pogojev za opravljanje funkcije predsednika republike, 14., 15. čl.).

Formalno sicer ni določeno, kaj mora početi prva dama, vendar znamo takoj naštet, kaj sodi v paket njenih opravil: spremljanje moža na obiskih, sprejemih, potovanjih,

² Omenjeni zakon je bil sprejet leta 2003, ko je bil predsednik države že Janez Drnovšek. Ko je bil predsednik Milan Kučan, takšnega zakona še ni bilo.

dobrodelnost. Ob tem se ne moremo znebiti občutka, da položaj prve dame spominja na monarhijo, kjer ima kralj svojo kraljico in jo razkazuje na sprejemih in državnih obiskih. Sociologinja dr. Milica Antič-Gaber s Filozofske fakultete meni, da se korenine pojavljanja predsedniškega para v javnosti najbrž res vlečejo iz navad vladarskih kraljevih družin. Pričakovanja, da imajo politiki urejeno zasebno življenje, vključuje tudi pričakovanje, da so poročeni in imajo družinsko življenje in so različna glede na spol. Pri moškem družinsko življenje, kamor sodijo tudi otroci, deluje kot prednost, medtem ko je pri ženski lahko ovira, saj se takoj postavi vprašanje, kdo naj bi skrbel za otroke in družino med njenim političnim delovanjem. Vseeno niso več redki primeri v politiki, da so možje prvih dam prevzeli t. i. tradicionalno ženske vloge (Milevoj 2003, 41).

M. Antič-Gaber pravi, da je prva dama del političnega življenja in da njena funkcija ni nujno samo dobrodelnost in spremljanje soproga. V zgodovini so namreč prve dame različno sprejemale svoj položaj. Nekatere so ostajale v senci moža, druge so se poskusile javno udeleževati in sodelovati pri vodenju države. M. Cerar pravi, da vpliva predsednikove žene na politično odločanje predsednika ne moremo nikoli izključiti oziroma zanikati. Tudi tista, ki deluje v ozadju, zagotovo vpliva na predsednika, saj navsezadnje živi z njim. Njegova odgovornost pa je, da ve, kje je meja med zasebnim in javnim (Milevoj 2003, 41).

V socialističnem sistemu se pogosto ni vedelo niti, ali so politiki poročeni. Zakaj je to v kapitalizmu pomembno? M. Antič-Gaber meni, da sta bila v prejšnjem sistemu v ospredju zagotavljanje socialne enakosti in spolne enakopravnosti. O zasebnosti politikov na nižjih ravneh res nismo vedeli veliko, smo pa imeli prvo damo Jovanko Broz, Titovo ženo, ki je bila močno medijsko izpostavljena in je takratnega predsednika spremljala na vseh potovanjih in sprejemih. Postavljanje zasebnega življenja v ospredje je zagotovo bolj značilno za meščanski svet (Milevoj 2003, 41).

5.1 Štefka Kučan

Prva slovenska prva dama, Štefka Kučan, rojena Krpač, izhaja iz Šmartnega pri Slovenj Gradcu, iz družine s petimi otroki (rojena četrta po vrsti). Oče je imel pomembno vlogo

pri izobraževalnem in kulturnem razvoju ter delovanju v občini, mama je bila gospodinja. Po maturi na gimnaziji v Slovenj Gradcu je od konca 50. let na Filozofski fakulteti v Ljubljani študirala francoski in angleški jezik. Sprva je delala na Zavodu za mednarodno in tehnično sodelovanje, od 70. let naprej pa na takratni Skupščini SR Slovenije. Leta 1992, ko je bil njen soprog izvoljen za predsednika, je prenehala delati v Skupščini, saj vloga prve dame zahteva celega človeka, poleg tega pa verjetno ne bi bilo primerno, če bi predsednikova žena delala v javni upravi. Toda to ni bila prva stvar, ki jo je morala žrtvovati v korist moževe kariere, saj je prav ona že prej zaradi njegove pogoste odsotnosti držala vse štiri vogale v hiši. To je veljalo predvsem za obdobje med letoma 1982 in 1986, ko je Milan Kučan živel in delal v Beogradu (Milevoj 2003, 41).

V obdobju prvega predsedniškega mandata svojega soproga je bila Š. Kučan bolj v ozadju, opazili smo jo večinoma samo kot spremljevalko pri državnih obveznostih. Redki so bili intervjuji, o zasebnem življenju predsednika smo vedeli zelo malo. Leta 1997 se je stanje spremenilo, ko je Štefka za potrebe moževe volilne kampanje stopila v javnost. Začela se je udeleževati dobrodelnih prireditev, se pojavljati v javnem in medijskem življenju. Vseskozi je poudarjala družino in urejen zakon kot največji vrednoti. Pomembno je vplivala na izgradnjo medijsko pozitivne podobe o predsedniku kot družinskem očetu, kar je zagotovo prispevalo k njegovi še večji popularnosti (Milevoj 2003, 41).

Največji zalogaji v njeni karieri prve dame, medijsko najbolj izpostavljeni, so bili zagotovo visoki obiski tujih državnikov v Sloveniji, kjer se je pojavila v vlogi gostiteljice. To so bili obiski papeža Janeza Pavla II., ameriškega predsednika Billa Clintona s soprogo in hčerjo, srečanje Bush–Putin (ameriškega predsednika je takrat spremljala tudi žena Laura) ter še nekaj drugih (Milevoj 2003, 41).

Njeno spremljanje soproga na tujem je doma odmevalo, predvsem ko je šlo za obiske monarhij. V medijih smo lahko spremljali veličastne sprejeme, malo pa lahko izvemo o tem, koliko priprav terja tak obisk na tujem. V enem od intervjujev je Š. Kučan dejala: »Uradni obisk v tujini pomeni zelo veliko skrbi in dela. Prednost dajem vsebinski pripravi, kar pomeni, da si skušam pred odhodom osvežiti znanje o deželi, v katero odhajam, pregledam tisto, kar smo v Sloveniji dosegli in ustvarili. Zavedam se, da se na teh obiskih srečujeta dve kulturi, zato se želim temeljito pripraviti.« (Milevoj 2003, 41).

V javnosti se je o Š. Kučan ustvarila podoba preproste ženske, ki je dostopna in komunikativna. Na drugi strani se pojavljajo očitki, da ji manjka eleganca, ki bi jo morala imeti prva dama. To je bila posledica še vedno razvijajočega se protokola kot institucije, pa tudi novosti, ki jih je prinašal sam položaj prve dame. M. Cerar pravi, da je za Š. Kučan značilna iskrena neposrednost, ki gre včasih res lahko na račun tistih malenkosti pri protokolarnem bontonu, ki v Sloveniji v politiki na splošno še niso izdelane. Zelo malo je politikov in njihovih soproj, ki se znajo vesti strogo po protokolarnih in diplomatskih bontonih. Glede tega je Slovenija še vedno v nekem učnem obdobju (Milevoj 2003, 41).

Ne smemo pa prezreti dejstva, da Š. Kučan pri opravljanju vloge prve dame ni pomagal cel nabor svetovalcev, kot denimo ameriški prvi dami ali damam večjih evropskih držav, ampak je morala veliko dela opraviti sama. Slovenska prva dama ni imela niti uradne spletne strani, kjer bi lahko državljani izvedeli njene glavne biografske podatke ali spremljali njene aktivnosti, kar je praksa prvih dam v drugih zahodnih državah. Kratke napovedi njenih aktivnosti lahko preberemo le na uradni spletni strani predsednika (Milevoj 2003, 41).

5.2 Analiza tipa prve slovenske prve dame

Š. Kučan je bila prva slovenska prva dama. V tem obdobju smo Slovenci dobili svojo državo, samostojnost in neodvisnost, svojega predsednika in svojo prvo damo. Žensko, ki je to državo soustvarjala. Verjetno je bila ena redkih prvih dam, če ne celo edina, ki je sodelovala pri nastanku ustave svoje domovine. Žensko, ki se je zavedala pomena prve dame kot življenjske spremljevalke predsednika države in kot osebe, ki naj Slovenijo predstavlja navzven v najlepši luči in se trudi za njen dobrobit, ugled, kulturno in socialno blaginjo. Vloga in položaj, ki ju je pridobila z izvolitvijo Milana Kučana za predsednika države, sta bila v naši državi nekaj povsem novega, izziv, ki ga je sprejela pogumno in odgovorno. In kakšna prva dama je bila Š. Kučan? Kako se je spopadala z nalogami, ki jih ji je prinesla nova in častna funkcija, z dolžnostmi, z mediji in s pričakovanji družbe? Na ta in podobna vprašanja poskušam odgovoriti z analizo dela Š. Kučan, pri čemer se opiram na že obstoječo literaturo (intervjuji) o njenih aktivnostih in

pogledih ter na njena lastna razmišljanja in dejstva, ki mi jih je zaupala med pogovorom o sebi kot prvi slovenski prvi dami.

Funkcija prve dame je kompleksna in zahteva celega človeka. Zahteva tudi veliko časa, predvsem pa znanj in izkušenj s področja diplomacije, politike, aktualnega dogajanja doma in v svetu, medosebne interakcije ter rahločutnost do sočloveka. Š. Kučan si je veliko omenjenih kvalit, kot mi je povedala, pridobila v času, ko je bila redno zaposlena:

Od leta 1975 sem bila zaposlena v strokovnih službah slovenskega parlamenta. Delala sem pri komisiji za ustavna vprašanja, za pripravo nove slovenske ustave, za oblikovanje temeljnih aktov za samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo v času priprave na osamosvojitve, volilne zakonodaje za prve demokratične volitve itd., kar je v takratnih zgoščenih zgodovinskih in konfliktnih časih pomenilo celodnevno delo, tudi v pozne nočne čase. Ko je moj soprog postal predsednik države, sem zaradi njegove funkcije dobila dva sklopa dodatnih nalog, če lahko tako rečem.

Prvi sklop je narekoval protokol in jih je pričakovala tako domača kot tuja javnost in ki jih je povsem naravno zahteval tudi ugled države, naroda, kulture in bonton. Naloge in zadolžitve sem od države tako rekoč dobila, za pogoje, podlage, pomoč in pravila, ki jih prav tako naravno zahteva vsako delo, ki ti je naloženo in ga je treba in ga želiš kar najbolje opraviti, pa nekako ni brigalo nikogar od pristojnih. Protokol je opravljal svoje običajne zadolžitve in bil tudi sam obremenjen z novimi.

Drugi sklop mi je naložil več skrbi za soproga, za njegovo celostno urejenost, garderobo, mir in prostor in tudi asistenco za študij in delo doma, za pripravo za potovanja na konference in delovne obiske v tujino itd. Vso skrb za gospodinjstvo, dom in družino, za otroka in njuno šolanje je preložil na moja ramena. Ko gledam nazaj, se sama sebi čudim, da sem to zmogla.

Zaposlitev in služba, to je bilo zame resno in odgovorno opravilo in tudi stran ženske samostojnosti, enakopravnosti, ustvarjalnosti in družbene angažiranosti.

Poleg tega sem se zavedala pomena socialne varnosti, od katere sta bila odvisna takrat tudi najina otroka. Delala sem do izpolnitve splošnih pogojev za upokojitev v letu 1995. Če bi bilo le mogoče, bi srčno želela ostati zaposlena še naprej. Ampak tisti časi so bili mnogo težavnejši od današnjih glede na »poslanstvo«, ki ga je človek lahko prispeval k utrjevanju samostojnosti države, mednarodnemu priznanju in ugledu, zavzemanju za mir, skrbi za begunce in ljudi, ki so jih prizadele vojne na Balkanu oziroma razpad Jugoslavije (od leta 1995 me stresa spomin na posledice pokola civilnega prebivalstva v Srebrenici kljub zaščiti varnostnih in mirovnih sil OZN).

Zato je moje delo za javno dobro po pomenu pretehtalo mojo željo po samostojnem oziroma kolektivnem delu v zaposlitvi in sem se še bolj zavzeto, organizirano in širše angažirala v aktualnih in potrebnih aktivnostih v pomoč ljudem oziroma humanitarnim, socialnim, izobraževalnim in kulturnim organizacijam, društvom in drugim oblikam socialne skrbi.

Glede zaposlenosti in samostojnosti prve dame bi navedla le dve osnovni načeli. Vsaka država ima v svojem zgodovinskem razvoju svoje specifične cilje, naloge in probleme. Ženske so danes izobražene, so ustvarjalne. Želela bi si, da bi bilo ženski v vlogi prve dame omogočeno, da svobodno in prosto izbere možnost, da nadaljuje delo v svojem poklicu. To nam tudi zagotavlja naša ustava. Stvarnost pa je lahko povsem drugačna, od države do države, od javnega mnenja in poenostavljenega pogleda na to delo in na »tabloidno« dojemanje elite in privilegijev. Po drugi strani pa je ženska v vlogi prve dame lahko enako ali še bolj ustvarjalna, enakopravno ali enakovredno kot ojačani glas žensk, kot človek, ki nosi simbolno sporočilo in opozorilo o uresničevanju ustavne določbe o socialni državi ter v svoji javni pojavnosti, v kolikor je vsebinsko polna in angažirana, odpravlja ravnodušnost javnosti in institucij do diskriminacije šibkejših skupnosti, tudi v smislu, da če nekaterih stvari ne more neposredno spremeniti, lahko na ta način poskrbi za drugačen odnos do njih. To pa je še kako pomembno pri razreševanju perečih problemov in pri spodbujanju civilno-družbenih gibanj, alternativnih umetnostnih praks, kulture mladih in medkulturnega dialoga, demokratičnosti itd. V tem dejstvu je lahko »poslanstvo« v vlogi prve dame zelo dobrodošlo in učinkovito. Seveda pa je odvisno tudi od

tega, ali ga »država« želi, podpira in vrednoti. Na podlagi lastnih izkušenj menim, da ga potrebuje in bi se morala za to javnost tudi zavzeti.

Š. Kučan je izobrazena, razgledana in izjemno izkušena ženska, ki se že vse življenje zaveda pomena enakopravnosti in enakovrednosti spolov, kar je bilo pomembno vodilo pri pripravah na protokolarne obveznosti doma in v tujini. Funkcije prve dame ne vidi kot podložno gesto:

Neenakost spolov sem skušala zamenjati s celovitostjo posameznega spola, ki ima različno funkcijo. Spola sta enakopravna, enakovredna, enako bivanjsko ali kulturno ali politično ali spolno potrebna eden drugemu ne kot dve polovici ampak kot celota v medsebojni interakciji oziroma komplementarnosti. Zunanja podoba različnosti spola kaže na to, da je vsak opredeljen z nadarjenostjo posebnih sposobnosti, ki jih vsak posebej ima in se jih ne more zamenjevati, lahko se jih razvija, vzgaja in kultivira kar prispeva k rodovitnosti dialoga.

V intervjuju, ki ga je za revijo Stop opravila Simona Furlan, Š. Kučan meni, da se ji zdi povsem naravno, prav in tudi vljudno, da žena spremlja moža. Ali mož ženo. Da se skupaj udeležujeta nekaterih dogodkov. So pa pri tem tudi protokolarna pravila, navade in tradicije (Kučan v Furlan 1997, 13). Od nekdanj se je zavedala pomembnosti dela, ki ga je za našo državo opravljal njen soprog. V pogovoru z Marjano Vončina je za Nedeljski dnevnik izjavila, da je mož, s tem, ko je delal dobro za mnoge ljudi, naredil več za njuna otroka, kot če bi jima doma bral pravljice (Kučan v Vončina 2002, 11). Ravno zaradi tega zavedanja ji nikoli ni bilo pretežko prevzeti večine gospodinjskih opravil in skrbi za dobro počutje družinskih članov. Darji Zgonc je v intervjuju za revijo Viva zaupala, da se še vedno dobro spominja beograjskih pritiskov in noči, ko je čakala kdaj in ali se mož vrne domov, osamosvajanja in vojne. Čeprav je včasih do poznega popoldneva delala v službi, je imela zanj vedno pripravljen svež in zdrav obed (Kučan v Zgonc 2003, 19). V pogovoru z Vlasto Cah-Žerovnik je za Nedeljski dnevnik povedala, da skrbi tudi za moževo obleko, da izbor vedno prilagaja njegovim delovnim obveznostim in naravi posameznih priložnosti (Kučan v Cah-Žerovnik 2000, 25).

Slog oblačenja je nasploh zelo občutljivo področje, s čimer se spopada vsaka prva dama. Tega se dobro zaveda tudi Š. Kučan:

Obleka je zelo pomembno poglavje in olikano/omikano sporočilo o urejenosti osebe, primerne dogodku, običajem ter sodobnosti in predvsem izraz samospoštovanja in spoštovanja ljudi, ki jih srečuješ. To je bilo zame primarno načelo skupaj z načelom, da je nekako prav, da je oblačilo skladno s karakterjem človeka, ki ga nosi, s tem, da je lahko skromno, da je eleganca v nošenju in prikladnosti bolj v etiki kot estetiki in da je domače izdelave (enaka načela so me vodila tako v kraljevih palačah, kot tudi pri obiskih v vrtcih, pri invalidih ipd.). Da sem nosila obleke, torbice in druge potrebščine domače izdelave, ni bilo iz kakšnega potencialnega sentimentalnega namena, ampak predvsem iz preprostega spoštovanja kulturne identitete, ustvarjalnosti in samozavesti. Naša oblačilna stroka je bila dobra in imela je dolgo zgodovino in tradicijo. Modni ustvarjalci so lahko kasneje tudi na meni presojali umestnost in uspešnost svojih kreacij in obratno. Spoštovala sem še druga načela. Npr. Murinega kostima v kroju Chanel, ker je Chanel francoski, nisem nosila na obisku v Franciji in po Evropi, imela pa sem ga na obisku na Kitajskem kot Evropejka. Tudi barve so tradicionalistično sporočilo v nekaterih kulturah in sistemih, predvsem bela, rdeča, rumena in zelena, pa tudi rjava. Zato sem zase izbirala modro barvo v vseh odtenkih, tudi kot sporočilo dežele med Alpami in Jadranskim morjem. V tradiciji parlamentarnih monarhij/kraljevin je na slovesnostih/slavnostnih (ob frakih) možno nositi narodno nošo, tako moškemu kot ženski. To idejo in možnost sem omenila in predlagala za obisk Kraljevine Švedske, a Protokol ni bil za. Pri oblačenju in ravnanju sem sledila naši kulturi tudi v literarnem smislu, po Prežihovem Vorancu, Otonu Župančiču in Francetu Prešernu. Pesnik Župančič je za Prešernovo poetiko, etiko in ustvarjalnost zapisal tole izjemno (strastno in umetniško) sporočilo: »Ta veliki poet evropske romantike je razpel slovensko obzorje, da se je stopilo s svetovnim in velja ... da bo imel zanesljiv kompas, ki ga bo vodil proti jasnim ciljem, da bo sodoben, ne da bi utonil v dnevu, moderen, ne da bi letal za vsako modo, dejaven, ne da bi se boril za hipnim uspehom ... kdor se bo spojil s Prešernom«.

Na način oblačenja prve dame so še posebej pozorni mediji. Odnos z njimi je na vsakem koraku še kako pomemben. Š. Kučan jih kot prva dama doživlja takole:

Mediji so poglavje zase po svoji posebni družbeni funkciji oblikovanja javnega mnenja in javne podobe, informiranja, izobraževanja, javne tribune in kritike. To je občutljivo, zapeljivo, a pomembno področje.

Na povabila medijev sem se vselej odzvala s spoštljivostjo do njihove družbene vloge in s spoštljivostjo do ljudi, bralcev, gledalcev, poslušalcev. Želela sem si sicer več pogovorov o dogodkih in izkušnjah ter problemih in uspehih, ki sem jih zaznala v sodelovanju in srečevanju z ljudmi in njihovim življenjem, a sem spoznavala, da mediji različno usmerjajo svoj interes, da pomanjkljivo ali nepopolno poznajo funkcioniranje države in pristojnosti/vlogo/razmerja njenih institucij in torej tudi naloge in vlogo, ki bi jih naj opravljala prva dama. Bolj jih je zanimal moj »življenjepis«, hobiji, družinske vezi in ljubeznivost, moda, kuhanje in dobrotelnosti, kar je vsekakor tudi pomembno in naravno, vendar je to vsaj zame bilo le del sporočila o mojem resničnem bitju in žitju, zožen pogled na soprogo kot žensko v svoji primarni vlogi.

Poleg tega sem načeloma varovala in branila svojo zasebnost, svoj intimni svet in dom, ne samo zaradi sebe, ampak kot »zglede« in kot obrambo zasebnosti tudi za vse druge ljudi. Občutek imam, da sem se trudila ohranjati in poudarjati etičnost v odnosih med ljudmi in tudi potrebo, da se etika upošteva v stikih z mediji obojestransko – da se da vljudno in jasno vprašati tudi neprijazno ali neprijetno vprašanje brez vnaprejšnje stigmatiziranosti ali obsodbe vpletene v besedilo vprašanja in da se da na vsako novinarsko vprašanje tudi vljudno in omikano odgovoriti.

Za t. i. pozdravni nagovor ali govor pokroviteljice kakšne zdravstvene, humanitarne, kulturne, športne ali socialno naravnane družbene prireditve sem se pošteno pripravila in se posvetovala z mojimi strokovnjaki in poznavalci. Novinarje so medijske hiše na te dogodke poleg lokalnih pošiljale bolj skopo in bolj mlade v profesionalnem stažu, kar je za »žensko« in »ljubitelsko« dejavnost takrat mogoče bila navada, običaj in tudi poročanje je ponekod uspelo »priti« le v t. i. družabno kroniko. Vsebinsko pa je bila moja podpora usmerjena k pomenu posamezne dejavnosti društev ali organizacij za nadaljnje razvijanje socialne kohezivnosti skupnosti, za znanje in zdravje, ki kot temeljni vrednoti pomembno

vplivata na socialno zrelost družbe, na oblikovanje mnenj in predlogov, ki napotujejo na korekcijo obstoječih sistemskih državnih rešitev ali programov ipd. (uvajanje novosti, npr. osteoporoza). Novinarji so po navadi po prireditvi povprašali za »kratko izjavo« in jo umestili v svoj prispevek. V redu. A žal mi je bilo nekaj drugega – naglica, ki ni najbolj primerna pri kompleksnih življenjskih vprašanjih in stiskah, ki tarejo ljudi v resničnem življenju. Če bi novinarji res dogodek in vse prispevke o njem morali še enkrat pregledati, ponovno poslušati, bi se bolj temeljito seznanili s tematiko. Njihova vednost o tem bi bila dragocena za družbo, tudi če bi bil prispevek enako kratek.

Š. Kučan si je za medije vedno vzela čas, njene izjave so bile vedno premišljene, iskrene in tople obenem, predvsem pa optimistične, spodbudne in vzgojne. Sklenem lahko, da se kot javna poročevalka uvršča v skupino odkritih govornic.

Na očeh javnosti so bili vedno tudi vsi stiki, ki jih je imela s prvimi damami in monarhinjami iz drugih držav:

V pogovorih in stikih s soprogi državnikov (in drugih) je bila vedno vidno izražena spoštljivost in zanimanje za mojo osebnost – vsebnost v kulturnem smislu, razgledanosti in življenjskih načelih, kar je glede na mojo omiko in etiko spodbujalo pristnost in poglobljenost pogovorov o različnih temah, medsebojno razumevanje in zблиžanje. Razlike v stikih s soprogi državnikov ali v stikih s soprogi kraljev v tem pogledu niso bile opazne. Razlikovali so se le glede na to, da je bila vsaka soproga osebnost zase, posebna in zanimiva in da se je v demokratičnih republikah protokol razlikoval od tradicionalnega protokola v parlamentarnih monarhijah ter da je različen državni protokol pač vplival na potek programa in omogočal soprogam/kraljicam več ali manj skupnega časa.

Položaj soproge predsednika države pri nas takrat ni bil institucionalno urejen in za slovenske državne organe »prva dama« ni obstajala, kar je v komunikacijah in v opravljanju mojih nalog povzročalo nemalo težav.

Vsako prvo damo/kraljico, ki sem jo srečala, sem sprejemala in dojemala kot izjemnega človeka in osebnost. V moji naravi (karakterju) je izoblikovana

sposobnost, da gledam na ljudi celostno, skozi zgodovinske navade in civilizacijske izkušnje, zato na vprašanje o tem, kako oziroma katera je naredila name najboljši vtis, in katera najslabšega, ne morem odgovoriti, ker tega preprosto ne presojam. V tovrstno doživljanje človeka po svoji etiki ne vstopam. Lahko bi govorila o splošno vidnih posebnostih, podobnostih in nadarjenosti, ki sem jih zaznala pri posameznih soproгах kot so mladost/starost, estetika/eleganca/modernost v oblačenju, poklicna (strokovna) govorica glede na njihovo izobrazbo in predvidena zaposlitev (pravo, advokatura, profesura, inženirstvo, kultura, zdravstvo, šolstvo itd.), ali nadarjenostih oziroma posluhu za glasbo, poetiko in druge umetnosti, kot tudi za znanost. Vendar so vse te vidne posameznosti in značilnosti le del celostne podobe, narejene in pridobljene spretnosti, ki imajo ali nimajo možnosti, da soustvarijo resnično močan vtis osebnosti (gre za soustvarjanje, za medsebojni odziv, drugače je vtis lahko površinski, t. i. »gledališka iluzija«).

Za revijo Viva je v pogovoru z Darjo Zgonc dejala, da s sedanjimi in bivšimi prvimi damami zgledno sodelujejo v mednarodnih človekoljubnih organizacijah, ki se ukvarjajo s perečimi temami, od boja proti aidsu do odstranjevanja min in skrbi za njihove žrtve. Tovrstne povezave učinkujejo, saj veliko sodelujejo, tako pisno kot tudi telefonsko. Soproge predsednikov in nekdanjih predsednikov vabijo na konference, dobrodelne prireditve in akcije predvsem zaradi izkušenj, ki jih imajo, in stikov, ki so jih imele prej, zdaj in jih bodo imele tudi v prihodnje (Kučan v Zgonc 2003, 19).

V istem intervjuju je Š. Kučan orisala tudi svoje videnje vloge prve dame in razložila, da je prva dama koristna. Koristna za vse skupine, ki se trudijo za boljše, prijaznejše življenje ljudi na včasih neupravičeno prezrtih področjih našega skupnega bivanja; da tem prostovoljcem, ponudnikom različnih človekoljubnih in drugih akcij, ponuja vsaj moralno podporo, pri čemer gre za priznanje ljudem, ki se trudijo in za soljudi naredijo marsikaj dobrega in koristnega (Kučan v Zgonc 2003, 17).

K temu dodaja, da »prva dama vzpostavlja, krepi pritisk in javni glas zato, da se družba organizira do tiste podlage, ki so osnovne, kjer lahko dela država, prostovoljci, veliko bolj zaščiteni pred manipulacijo in prejemniki zaščiteni pred ponižanjem«.

Pri tem poudarja, da sama ni bila funkcionar, vendar se je borila proti duhovni, materialni in etični revščini. V ta namen se je trudila imeti kar se da kultivirano govorico – takšno – ki je ljudi vabila k prisluhu, posluhu. O tem priča odlomek govora, ki ga je imela v Ljubljani, 4. novembra 2006, na razpravi »United against cancer«:

Bolniki in zdravstveno osebje se skupaj upravičeno ponašajo z uspehi! Društva namreč s svojo aktivno prisotnostjo pa tudi z zahtevami po boljšem zdravstvenem standardu, sodelujejo v zbiranju sredstev in javne podpore za dvig tega standarda. Tu se nekako deklarirana enakost pri zdravstveni oskrbi in solidarnost za dosego le-te sproti in neposredno sooča z obstoječimi razmerami.

Dvoje vprašanj se mi postavlja ob teh razmišljanjih:

- 1. V delovnem in bivalnem okolju (lahko bi dodali v mednarodnem, globalnem) nismo opredeljeni zgolj z boleznijo in potencialno ogroženostjo na eni strani in z zdravstveno-socialnimi potenciali na drugi strani. Mnogovrstni in kompleksni produktivni odnosi, promet, tehnološki in ekonomski vitalizem nam poleg vidnih dobrin prinaša tudi zakrite stranske učinke, kemične nevarnosti, socialne negotovosti, ekološke ogroženosti vode, zraka, zemlje in podobno. Mogoče bi morali združeni v boju proti raku zastaviti sklepe te konference mnogo širše in holistično (celovito) uperiti prst na vzroke, tudi na ekološko in etično odgovornost produkcije, kar pravzaprav narekujejo tudi eminentni govorniki na tej konferenci, ki so z vseh možnih strani osvetlili perečo problematiko obolevnosti ljudi za rakom.*
- 2. Drugo vprašanje je bolj pragmatično: življenje vsakdanje prinaša ljudem mnoge težave in probleme. Ne izbira in ne čaka. Ne more čakati na odobritev projektov, skladov in oddaljenega financiranja. Dolgoročno so projekti in skladi izjemno potrebni in neobhodni. Toda za tukaj in zdaj bi bilo dobro, če bi tej konferenci uspelo pripraviti projektni apel na Evropske sklade, da bi od skupne vsote določili odstotek sredstev in jih namenili organizacijam v državah vzhodne Evrope ali pa kar vsem državam v EU in jih razdelili kot stalna letna sredstva – za dobo pet ali deset let – kot spodbudo za delovanje društev onkoloških bolnikov, organiziranih podobno, kot je slovensko, za zdravje in znanje.*

Ponazorilo njene usmerjenosti k solidarnosti, konkretni pomoči ljudem v stiski, ki presega osebno dobrodelnost, je tudi odlomek slavnostnega govora, ki ga je Š. Kučan imela v Metliki, 17. maja 2008, na Deseti reviji pevskih zborov društev invalidov Zveze delovnih invalidov Slovenije:

Ljudje tukaj na Slovenskem radi pojemo in radi poslušamo petje, zmoremo peti tudi v žalostnih časih, da si prikličemo upanje, se povežemo, družimo, zato da bi se človeško dobro in kar ljubimo, ne izgubilo, ne splahnelo v samotnosti.

Ko je čas upanja poln, je slovesno. Da si živ, da ustvarjalno delaš, živiš, da pomagaš živeti drugim in z drugimi, da se trudiš, učiš sebe in stare in mlade ubrano živeti, je vse, kar lahko daš človeku.

Vemo, kako pomembne vrednote so delo, zaposlitev, ustvarjanje, izobrazba, znanje, znanost, zdravje, zdravljenje, zdravila in še posebej vse, kar poimenujemo socialna solidarnost in socialna povezanost skupnosti. Vplivi, ki družbo drobijo, ji jemljejo njeno naravno vitalnost. Zato smo ljudje v zboru, v zboru delamo in zbiramo sredstva, zato da bi javne službe v državi kar najbolj poskrbele za kakovostno delovanje in dobre možnosti za odpravo tegob, ki jih v vsakdanje življenje prinašajo materialne skrbi, skrhani medčloveški odnosi in večanje socialnih razlik, zaradi nepravilnih, neupravičenih vzrokov in posledic.

Te besede so dokaz sočutnosti prve dame in njenega osebnega zavzemanja za institucionalno dobrodelnost, obenem pa dobrodošlo sporočilo širši javnosti in spodbuda kolektivni rahločutnosti ter poziv k vrednotam družbe, družine in zakona.

Zakonca Kučan sta svoj zakon kolikor se je dalo skušala zadržati v okvirih zasebnosti, vendar sta bila deset let najopaznejši in najpomembnejši par v državi in s tem na očeh javnosti. Drug drugega sta vzajemno spoštovala in podpirala, še posebej velike so bile žrtve, ki jih je morala prenesti Š. Kučan zato, da se je M. Kučan lahko čim temeljiteje posvečal predsednikovanju. Prevezela je večji del skrbi za dom in družino, se udeleževala protokolarnih dogodkov v Sloveniji in v svetu, kar je terjalo poglobljene in natančne priprave, sodelovala v njegovi predsedniški kampanji, predvsem pa skrbela za

njegovo dobro počutje, zdravstveno stanje in moralno podporo. Š. Kučan je po Watsonovi tipologiji prvih dam popolna partnerka.

Š. Kučan, kot prvi dami, pritiče vloga ščita, saj je bila do moža in družine zelo zaščitniška. Za predsednikovo nepolitično blagostanje je skrbela celovito in neomajno.

Kot prva dama je bila precej neodvisna z jasno izoblikovanimi lastnimi stališči in prioriteta. Uspešna, samoiniciativna in prizadevna je bila še preden je njen mož postal predsednik države, je pa to dejstvo dalo nekaterim njenim dejavnostim večjo težo. Kljub temu ji lahko pripišem avtonomni status.

Š. Kučan je kot prva slovenska prva dama orala ledino in postavila določene standarde opravljanja te funkcije. Kot začetnici ji je bilo brez dvoma težko. Njenim naslednicam pa bo težko doseči in preseči njeno neposrednost, odprtost, pogum in priljudnost.

6 Verifikacija hipotez in sklep

Značilnosti pojava prve dame so odvisne tako od posameznice, ki so to funkcijo opravljale oziroma jo opravljajo, kot tudi od družbe in okolja, v katerem prva dama živi in dela.

Kot javna oseba in žena najpomembnejšega moža v državi je prva dama že dobrih sto let zelo izpostavljena. Pogosto jo, predvsem mediji kot mnenjski voditelji, povezujejo s prestižem, modo in družabno kroniko. Prva dama je tako ogledalo pa tudi odsev in sredstvo primerjav za ženske v določeni družbi. Ob znatni medijski pozornosti je vsem na očeh, vsak njen gib je podvržen kritičnemu ocenjevanju. Za mnoge ženske je zgled in navdih. S svojim vedenjem in delovanjem lahko povsem samostojno opozarja na družbene probleme in težave malega človeka, če jih seveda vidi in želi videti, obenem pa je njen pogum dokaz ženske inteligence in pomembnosti za vsako družbo. Prva dama je tudi simbol, ki domovino predstavlja v tujini in sporočilo o položaju žensk v domačem okolju. Je sporočilo, ki ga druge kulture dobijo o naši deželi, in tako ustvarjajo podobo o ženskah z različnih koncev sveta.

Položaj prve dame je (bil) namreč vse od nastanka pa do danes neločljivo povezan z (ne)enakostjo in (ne)enakovrednostjo spolov. Bil je pokazatelj ženske podložnosti in njihove (ne)pomembnosti v javni in politični sferi v primerjavi z moškimi.

Z ženskim osvobajanjem izpod etikete udomačenega bitja, s pridobitvijo volilne pravice in z uveljavitvijo plačanega dela žensk, se je razvijala tudi vloga in položaj prve dame. Za razcvet te funkcije je v veliki meri zaslužna E. Roosevelt, ki je delo prve dame oblikovala samostojno, pogumno, iznajdljivo in inovativno. Njen profesionalen, emancipiran in skorajda strokoven pristop, je dal položaju prve dame povsem nove razsežnosti. Dokazala je, da je prva dama koristna in pomembna pri komunikaciji z različnimi javnostmi za njihov napredek, razvoj, vzgojo in znanje. Dokazala je, da ženska s svojo prefinjenostjo, nežnostjo in občutkom za sočloveka vnaša mehko, prijaznost in eleganco v brutalen in nemalokrat umazan svet politike. Predvsem pa je dokazala žensko sposobnost objektivnega, naprednega in nepodložnega razmišljanja.

Vloga prve dame je torej sredstvo, ki ga ženska, ki to funkcijo opravlja, lahko tudi povsem nezavedno uporablja kot dokaz določenih ženskih vrlin, ki so dobršnemu delu ženske populacije pomagale na poti do enakovrednosti med spoloma. Dejstvo pa je, da je vse to izrazito odvisno od tega, kako je ženska in s tem prva dama sprejeta in dojeta v družbi. Kot dokazuje analiza ameriških prvih dam, je bila emancipirana ženska in tudi prva dama v medijih in javnosti nasploh načeloma sprejeta z odobravanjem. V teh okoliščinah so prve dame uživale veliko podporo različnih javnosti. E. Roosevelt, R. Carter, B. Bush, J. Kennedy in mnoge druge so bile razumljene in občudovane. Zato so svoje delo opravljale zavzeto in kvalitetno. Res pa je tudi, da je vsaka prva dama edinstvena celota, ki jo determinira predvsem glavna akterka tj. nosilka funkcije. Zato je tudi ameriška družba drugače sprejemala H. R. Clinton, kateri so pogosto očitali, da s svojim neposrednim in borbenim nastopom ogroža tradicionalne temelje ameriške družine. Bila je ljubljena in osovražena. Vendar ji je zgodovina prvih dam naredila uslugo. Javnost, čeprav pogosto nenaklonjena in škodoželjna (znani so mnogi poskusi diskreditiranja in sramotenja prvega para z žaljivimi karikaturami in medijskimi sporočili), se je njenega pomena zavedala in ji z javnomnenjsko podporo podelila konsenz k njenim dejavnostim – predvsem delu na področju reforme zdravstvenega sistema. Glavno odločitev je tu seveda imel v rokah predsednik, a bi negativen odziv javnosti zagotovo škodoval njegovemu predsednikovanju.

Tudi slovenska družba je toplo in odkrito sprejela svojo prvo prvo damo. Š. Kučan se je s svojo preprostostjo spretno znašla v novi vlogi, tako na zahtevnem protokolarnem parketu, kot tudi med ljudskimi množicami. Slednje so jo dojemale kot priljudno in skrbno. Zato so bili njeni pozivi k dobroti in človekoljubnosti praviloma vedno pozitivno sprejeti. Slovenska družba je to, v tem okolju razmeroma novo funkcijo, sprejela in dojela odobravajoče. Zato je bilo tudi delo prve prve dame nekoliko lažje in višje vrednoteno (kar dokazuje tudi naziv Slovenka leta 2002, ki si ga je prislužila izključno po mnenju javnosti).

Sklenem lahko, da sta družbena vloga in položaj prve dame dejansko povezana z dojemanjem prve dame v družbi, s čimer potrjujem generalno hipotezo.

K odobravajočemu sprejemanju prve dame v družbi nedvomno pomaga tudi spoznanje, da je vsestranska ženska, ki je zavezana vseživljenjskemu učenju. Če želi dostojno zastopati sebe, moža in domovino mora biti izobražena, razgledana, večča protokolarnih postopkov in aktivno govoriti vsaj en svetovni jezik. Dobro mora biti seznanjena s socialno-političnim dogajanjem doma in po svetu, predvsem pa se mora za vsak obisk, ne glede na to, ali je gostja ali gostiteljica, temeljito vsebinsko pripraviti. Tem za pogovor namreč ne sme zmanjkati in potrebno je imeti odgovor na vsako vprašanje. Odgovorno in tudi vljudno je, da pokaže znanje o vseh, v nek dogodek vpletenih državah in narodih.

Funkcija prve dame je tako postaja v karieri ženske, lahko je tudi njena krona, kjer prva dama uporabi vsa razpoložljiva znanja in nenehno pridobiva nova. Pridobi pa tudi visok družbeni položaj. Status prve dame je visok, saj uživa določene materialne in prestižne dobrine, ugled in spoštovanje. Čeprav je ta status pridobila samodejno ob izvolitvi moža za predsednika ali s poroko s predsednikom države, pa vse te ugodnosti visokega družbenega položaja niso samoumevne, ampak si jih mora prva dama zaslužiti s korektnim in z odgovornim opravljanjem svojih, sicer neobvezujočih, dejavnosti. Vendar so te dejavnosti določene skozi zgodovino. Sicer ohlapno, pa vendar, so jih oblikovale njene predhodnice in družba, ki je določena delovanja bodisi opravičila bodisi zavrnila. Zato družbeni položaj prve dame spremljajo številne nepisane, a samoumevne norme, ki opredeljujejo delovanja, ki se jih od prve dame pričakuje. Družbena vloga prve dame je kompleksen pojav, mešanica tradicionalnih značilnosti

ženske inferiornosti v razmerju do moškega (predsednika, ki ga ona na prvi pogled zgolj spremlja), s primesmi netradicionalnih značilnosti emancipirane in izobražene ženske, ki zna s svojim spretnim delovanjem opozoriti na pomembnost žensk za vsako družbo in uporabiti vsa razpoložljiva sredstva za izboljšanje kakovosti bivanja vseh pripadnikov družbe.

7 Literatura

Botton, Alain de. 2005. *Skrb za status*. Ljubljana: Vale-Novak.

Burrell, Barbara C. 1996. *A Woman's place is in the House: campaigning for Congress in the feminist era*. Michigan: The University of Michigan Press.

--- 2000. *Hillary Rodham Clinton as first lady: the people's perspective*. Dostopno prek: http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6W64-41WBHY1-4&_user=4776866&_coverDate=12%2F31%2F2000&_alid=743963486&_rdoc=2&_fmt=high&_orig=search&_cdi=6588&_sort=d&_docanchor=&view=c&_ct=3&_acct=C000033658&_version=1&_urlVersion=0&_userid=4776866&md5=790aa1206ed945b0edc051fc1f7cea0d (17. maj 2007).

Cah-Žerovnik, Vlasta. 2000. Kot ženska, mama, soproga in prva dama Slovenije. *Nedeljski dnevnik* (16. april).

Eksterowicz, Anthony J. in Kristen Paynter. 2000. *The evolution of the role and office of the first lady: the movement toward integration with the White House office*. Dostopno prek: http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6W64-41WBHY1-5&_user=4776866&_coverDate=12%2F31%2F2000&_alid=743965668&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=search&_cdi=6588&_sort=d&_docanchor=&view=c&_ct=1&_acct=C000033658&_version=1&_urlVersion=0&_userid=4776866&md5=9f18c0d3511513aa2b1dbcd1b889ec82 (17. maj 2007).

E-SŠER. 2008. *Opredelitve in pomen družin*. Dostopno prek: http://64.233.183.104/search?q=cache:mJ00It5v_M8J:ekm.s-sser.lj.edus.si/ekm/courses/0506SOC/document/OPREDELITVE_IN_POMEN_DRU%258EIN.ppt%3FcidReq%3D0506SOC+pomen+dru%C5%BEin&hl=sl&ct=clnk&cd=3 (21. maj 2008).

Furlan, Simona. 1997. Stopov intervju: Štefka Kučan. *Stop. Revija za prosti čas, TV, radio, film, video, zabavno glasbo, gledališče in trende* (24. julij).

Gutin, Myra. 2000. *Using all available means of persuasion: the twentieth century first lady as public communicator*. Dostopno prek: http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6W64-41WBHY1-6&_user=4776866&_coverDate=12%2F31%2F2000&_alid=743966193&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=search&_cdi=6588&_sort=d&_docanchor=&view=c&_ct=1&_acct=C000033658&_version=1&_urlVersion=0&_userid=4776866&md5=21a8bd5844ab7294c9f7d830917887a3 (17. maj 2007).

Haralambos, Michael in Martin Holborn. 2001. *Sociologija. Teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.

Jalušič, Vlasta in Milica G. Antić. 2001. *Ženske, politike, možnosti: perspektive enakih možnosti v srednji in vzhodni Evropi*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Jogan, Maca. 1990. *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

--- 2001. *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Znanstvena knjižnica.

--- 2004. Slovenska (postmoderna) družba in spolna neenakost. *Teorija in praksa* 41 (1–2): 361–376.

--- 2008. *Ženske in diplomacija*. Rokopis.

Kobe, Zdravko in Igor Pribac. 2006. *Prava poroka? 12 razmišljanj o zakonski zvezi*. Ljubljana: Založba Krtina.

Kučan, Štefka. 2006. *Summit »United against cancer«. Panel Discussion*. Rokopis govora. Ljubljana, 4. november.

--- 2008. *Deseta revija pevskih zborov društev invalidov ZDIS*. Rokopis govora. Metlika, 17. maj.

Mann, Michael. 2006. *An Anatomy of Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mayo, Edith P. 2000. *Party Politics: The Political Impact of the First Ladies' Social Role*. Dostopno prek: http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6W64-41WBHY1-7&_user=4776866&_coverDate=12%2F31%2F2000&_alid=743967072&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=search&_cdi=6588&_sort=d&_docanchor=&view=c&_ct=1&_acct=C000033658&_version=1&_urlVersion=0&_userid=4776866&md5=18f5088b9fcaeb24a76fd1be576bffd4 (17. maj 2007).

Milevoj, Ana. 2003. Kučanova. *Slovenska panorama* (1. februar).

Morgenthau, Hans J. 1995. *Politika med narodi. Borba za moč in mir*. Ljubljana: DZS.

Murphy, Peter F. 2004. *Feminism and Masculinities*. New York: Oxford University Press.

Renzetti, Claire M. in Daniel J. Curran. 1995. *Women, Men and Society. Third edition*. Boston: Allyn & Bacon.

Steans, Jill. 1998. *Gender and International Relations. An Introduction*. Cambridge: Polity Press.

Štular, Suzana. 1998. Družbena konstrukcija spolne identitete. *Teorija in praksa* 35 (3): 441–454.

Vončina, Marjana. 2002. Privilegij imam jaz, ker imam Milana za soproga. *Nedeljski dnevnik* (24. november).

Watson, Robert P. 2000. *A review essay: Hillary`s legacy? Recent literatura on the First Lady*. Dostopno prek: http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6W64-41WBHY1-H&_user=4776866&_coverDate=12%2F31%2F2000&_alid=743967678&_rdoc=2&_fmt=high&_orig=search&_cdi=6588&_sort=d&_docanchor=&view=c&_ct=3&_acct=C000033658&_version=1&_urlVersion=0&_userid=4776866&md5=130853292892fdd2a47e576ad132aa8c (17. maj 2007).

Wekkin, Gary D. 2000. *Role constraints and first ladies*. Dostopno prek: http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6W64-41WBHY1-9&_user=4776866&_coverDate=12%2F31%2F2000&_alid=743968335&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=search&_cdi=6588&_sort=d&_docanchor=&view=c&_ct=1&_acct=C000033658&_version=1&_urlVersion=0&_userid=4776866&md5=2b43908a2f1ac5cc5656586d22cab6f8 (17. maj 2007).

Wikipedia. 2008. *First Lady*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/First_lady (8. marec 2008).

Zakon o zagotavljanju pogojev za opravljanje funkcije predsednika republike (ZZPOFPR), Ur. l. RS 15/2003. Dostopno prek: <http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/dokumentiweb/C7F38427DC527977C12570350047B7FF?OpenDocument> (17. januar 2007).

Zgonc, Darja. 2003. Vredno je bilo. *Viva. Revija za zdravo življenje* (januar).

8 Priloge

8.1 Priloga A: Vprašalnik³

Spoštovani!

Sem Ida Srebrnjak, absolventka sociologije, smer kadrovskega menedžmenta na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani in pod mentorstvom zasl. red. prof. dr. Mace Jogan, pripravljam diplomsko delo z naslovom Družbena vloga in položaj prve dame.

Menim, da se pomen mojega diplomskega dela skriva v njegovem doprinosu v slovensko družbo, saj bo naloga odgovorila na mnoge dileme in nejasnosti, ki se v javnosti pojavljajo okrog prve dame.

Glede na to, da je to področje v Sloveniji še dokaj neraziskano, se na Vas, v upanju, da mi boste lahko pomagali, obračam z nekaj kratkimi vprašanji. Zato Vas vljudno naprošam za sodelovanje in pomoč pri pojasnjevanju pojavnosti, ki je zanimiva tako za družbeno znanost/sociologijo, kot za širšo javnost.

Vprašanja za intervju s prvo slovensko prvo damo, Štefko Kučan

A) Izkušnje

1. Ko je vaš soprog postal predsednik države (Republike Slovenije), ste avtomatično postali prva dama in s tem ste morali prevzeti nekatere dolžnosti in navade, ki sodijo k takšnemu položaju. Ker pa je samostojna slovenska država šele takrat tudi nastala, ni bilo pravzaprav nikakršne izvirne tradicije glede položaja in delovanja prve dame. Kdo vam je dal prva navodila, kakšna so bila in kdo vam je neposredno svetoval glede javnega nastopanja v spremstvu predsednika (glede oblačenja, vljudnostnih kretenj in pozdravov, glede morebitnih zamejitev govora, daril itd.)?

³ Vprašalnik je po predlogi avtorice temeljito dodelala M. Jogan.

2. Katere naloge so vam bile dodeljene na domačih protokolarnih dogodkih in katere v tujini?
3. Ali ste morebiti naleteli na kakšne ovire pri izpolnjevanju nalog prve dame, bodisi doma bodisi v tujini (in kako ste jih premagali)?
4. Ali ste kot družina (par) imeli zagotovljeno kakšno pomoč v gospodinjskem delu doma (ne le, kadar ste morebiti koga sprejeli na obisk kot predsednik in njegova soproga)?
5. Kako ste se počutili ob prvih preizkušnjah v stikih s tujimi državniki in njihovimi soprogi; ali so vas protokolarna pravila omejevala ali ste se počutili sproščeno? Katero srečanje vam je ostalo v spominu kot (najbolj) prijetno in zakaj; ali je katero srečanje pustilo nelagodni občutek in zakaj?
6. Kako bi vi ocenili stike, ki ste jih imeli s soprogi (in drugim vrhunskim osebjem) državnikov različnih tipov oblasti; ali je bilo kaj drugače, če vas je sprejela kraljeva soproga ali pa žena predsednika (demokratske) države?
7. Katera tuja prva dama je na vas naredila najboljši, katera pa najslabši vtis in zakaj (seveda ne gre za to, da bi opravljali konkretno in prepoznavno osebo, temveč za to, da opišete položaj in značilnosti bodisi telesnih bodisi verbalnih/govornih sporočil, ki so bila tako ali drugače izstopajoča)?
8. Preden je vaš soprog postal predsednik in vi prva dama, ste bili zaposleni; ali ste zaposlitev ohranili tudi kasneje – koliko časa; če ne, kaj je bil glavni razlog za opustitev samostojne zaposlitve?
9. Kakšno je vaše stališče glede zaposlenosti in samostojnosti prve dame glede na vaše izkušnje in poznavanje tujih praks?
10. Kot prva dama ste bili pogosto na očeh javnosti bodisi v tiskanih medijih (občilih) bodisi v elektronskih (radio, televizija). Kako bi ocenili svoje stike z občili (mediji),

katera izkušnja velja kot pozitivna, katera kot še znosna, kaj pa je bilo skrajno moteče in za vas morda celo nesprejemljivo?

11. Kako bi vi ocenili prevladujoče pristope novinarjev, novinark v pogovorih (stikih) z vami: ali so vas dojemali le kot ženo (v tradicionalnem smislu) ali bolj kot samostojno univerzitetno izobraženo žensko z odgovorno zaposlitvijo?
12. Glede na to, da ste navzven (v stikih s tujimi državniki in njihovimi soprogi) predstavljali državo in slovenski narod, ste gotovo bili posebej pozorni na to, kako boste to izpeljali. Ali bi lahko zaupali, kaj vas je vodilo pri teh stikih, na kaj ste (bodisi neposredno, bodisi posredno) usmerjali pozornost kot gostiteljica ali kot gostja, da bi prispevali k ustvarjanju podobe o državi in narodu (opirajoč se na npr. kulturno dediščino, naravne znamenitosti, izjemne dogodke v času protinacističnega boja – NOB, pridobitve na področju socialne blaginje – prm. ureditev otroškega varstva itd.).
13. Ali ste kdaj lahko vplivali tudi na (protokolarno zasnovan) program obiska kakšne tuje delegacije, pri kateri so bile navzoče tudi soproge in ste vedeli, da boste imeli stike z njimi (morebiti predlogi glede obiska kakšne ustanove ipd.)?
14. Ali so teme državniških pogovorov bile kdaj tudi predmet razprave ob domači mizi; ali ste morebiti celo kdaj predlagali kakšno zamisel in kako je bila upoštevana?
15. Ali je nov položaj (predsednik/prva dama) kaj vplival na znotrajdružinske (partnerske) odnose, ste se morali čemu odpovedati zaradi državniških dolžnosti?
16. Ali ste morebiti kdaj imeli občutek, da ste le (skoraj nepotreben) dodatek možu zaradi zunanjega videza?
17. Glede na to, da je predsednik države izpostavljena osebnost, ali ste kdaj bili zaskrbljeni, da se mu morebiti ne bi kaj zgodilo (napad ipd.) – doma ali v tujini?

B) Splošna ocena in priporočila

18. Kot prva dama ste bili vi vzgojeni, izobraževani in delali ste v razmerah, v katerih je bila enakopravnost med ženskami in moškimi sprejeta kot vodilo življenja in dela. V stik ste prihajali tudi s soprogi, ki so imele drugačno družbeno ozadje in morebiti drugačne predstave o »pravem« mestu žensk. Kako bi na tej podlagi orisali potrebne lastnosti, ki naj bi jih imela (jih privzela s položajem) prva dama v sodobnosti (in prihodnosti)?

19. Ali ste kdaj pomislili, da lahko prva dama s svojim nastopanjem v javnosti vpliva na druge ženske, da jim je lahko za zgled; kakšni zgledi bi bili po vašem mnenju priporočljivi?

20. Ali bi vloga prve dame morala biti bolj natančno določena, njeno izvajanje pa tudi podprto (morebiti) s posebnim uradom?

21. Čeprav ste odgovorili že na vrsto vprašanj, pa je morda še vedno kaj, kar bi želeli povedati. Če je še kaj takega, prosim, povejte.

Za prijazno sodelovanje se Vam iskreno zahvaljujem.

Ida Srebrnjak